

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
Філософський факультет
Кафедра політології

**ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ
МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ**

Кваліфікаційна робота
зі спеціальності **052** - Політологія
Освітній рівень «магістр»

Студентки II курсу
денної форми навчання
спеціальності «Політологія»
Козак Анни Валеріївни

Допущено до захисту:

Завідувач кафедри: _____

Науковий керівник:
кандидат політичних наук
Внучко Світлана Миколаївна

ЗМІСТ

Вступ.....	3
Розділ I. Теоретичні засади дослідження мовної політики.....	5
Розділ II. Політико-правове регулювання мовних відносин в Україні в період XIV - кін. XX ст.	29
Розділ III. Реалізація мовної політики в Україні за часів незалежності.....	55
Висновки	78
Список використаних джерел.....	82

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Мова – один із найважливіших чинників існування та збереження сильної нації, і як наслідок, успішної держави. Мова у багатьох відношеннях виступає інструментом політики - від політичної ідеології і риторики до консолідації і формування на її основі народу як суб'єкта політичного процесу. Тому як такий інструмент мова не може залишатися поза політикою, виступаючи часто одним із об'єктів її впливу. Мовна політика вимагає багатопланового розгляду із залученням аналітичних ресурсів різних соціальних дисциплін: юридичних, політичних, економічних, демографічних, історичних і культурних. Це дозволяє краще зрозуміти завдання історичного вибору, яке стояло перед різними країнами, в різний час.

Мовна політика є невід'ємною складовою державної політики. Ступінь її функціонування вказує на те, наскільки держава є розвинутою. В Україні до цього часу так і не вкорінилась стала мовна політика, яка б розвивалась однаково протягом часів Незалежності. Але важливим кроком на цьому шляху стало прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» та набрання ним чинності 16 липня 2019р.

Протягом української історії мовне питання ніколи не втрачало своєї актуальності. Визнання самого факту існування української мови передбачало визнання українців як окремого етносу й можливості допущення його власного національного проекту. Тому боротьбу за українську мову влада різних періодів сприймала як боротьбу за самостійність України.

Мета і завдання дослідження. Метою кваліфікаційної роботи є з'ясування політико-правових засад формування мовної політики в Україні.

Для реалізації даної мети передбачається розв'язати ряд конкретних завдань:

- визначити теоретичні засади дослідження мовної політики;

- розглянути політико-правові засади мовної політики та умови функціонування української мови в історичній ретроспективі періоду XIV –XIX ст.;
- виокремити особливості реалізації мовної політики в Україні періоду СРСР;
- дослідити етапи реалізації мовної політики в Україні за часів незалежності.
- систематизувати перспективи розвитку та функціонування української мови в Україні.

Об’єктом дослідження є мовна політика як сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій держави, спрямованих на регулювання мовних відносин у країні.

Предмет дослідження – політико-правові засади формування мовної політики в Україні.

Методи дослідження. Задля вирішення поставлених задач у дослідженні були використані наступні методи: історичний, порівняльний, структурно - функціональний, системний. Історичний метод дозволив проаналізувати політику іноземних держав щодо української мови та України (як незалежної держави, і її попередниць) в різні історичні періоди; порівняльний, своєю чергою, допоміг визначити особливості мовної політики в незалежній Україні. За допомогою структурно - функціонального методу було розглянуто структуру та функції чинників стримування, ефективною мовної політики. Системний підхід дозволив розглянути стратегію мовної політики як системи.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 91 сторінка, з яких – 80 сторінок основний текст. Список використаних джерел охоплює 118 найменувань на 11 сторінках.

РОЗДІЛ І. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ

Мовна політика – один з найважливіших елементів забезпечення стабільного і успішного розвитку держави, адже у сильної нації, котра пов'язана мовно, переважно існує сильна держава. В силу того, що мовну політику науковці розглядають різнобічно, держава вже має певний ґрунтовний базис для подальшого успішного впровадження реформ щодо популяризації української мови. Саме тому вивчення і осмислення цих наукових напрацювань є важливим для політологів, соціологів, державних службовців, юристів та інших професій, котрі так чи інакше повинні бути обізнані у цьому питанні.

Ступінь наукової розробки. Ґрунтовно вивчали розвиток і функціонування мовної політики такі українські науковці як Ковач Л., Куць Ю., Отрешко В., Нагорна Л., Панасюк Л., Савойська С.В., Тараненко О., Шевчук Ю. Свої дослідження проводили також наступні іноземні автори: Бестера - Дільгер Ю., Вайнрайх У., Виденов М., Узунов С., та інші, котрі надавали пропозиції щодо впровадження мовної політики на прикладах мовної ситуації інших країн. При написанні кваліфікаційної роботи також було використано книгу С. Савойської «Мовно - політичний сепаратизм», яка є узагальненням великої кількості напрацювань авторки, де наводяться факти розвитку і реалізації мовної політики за різних політичних сил. Досить інформативною і корисною була книга «Історія української літературної мови» доцента кафедри українського прикладного мовознавства ЛНУ імені Івана Франка Д. Якимович - Чапран. Авторка подає ретроспективний аналіз зародження української мови і ілюструє на історичних прикладах, як функціонувала мовна політика інших країн щодо української мови та безпосередньо мовна політика України за різних історичних періодів.

Мовна політика – це повсякденне розв'язання мовних проблем, які відповідають реальним потребам громадян та їхнім мовним очікуванням. Це конструктивна, прогнозована і зважена мовна політика держави, спрямована на регулювання мовного питання, покращення мовної ситуації в країні, видання

пільгової навчально - методичної, наукової та художньої літератури; розробку програм, створення словників, вдосконалення правопису; на захист офіційної (державної) мови, розвиток і поширення її в усіх сферах суспільного життя та в усіх регіонах країни. Мовна політика, за теорією Л.Нагорної, має бути спрямована на збереження міжгрупової рівноваги в суспільстві, забезпечення ефективного міжкультурного і міжмовного зв'язку, створення найсприятливіших умов для функціонування державної мови, дотримання прав мовних меншин [64, с.45].

Вивчення проблеми мовної політики, що відбиває тісний контакт між мовою і суспільством, традиційно викликає інтерес з боку фахівців багатьох наук: філософії, соціології, психології, економіки і, безумовно, соціолінгвістики, в рамках якої створюються різні політичні моделі в області мови. «Будучи кардинальною соціолінгвістичною та етнолінгвістичною проблемою, дана тема розкриває громадський характер розвитку і функціонування мов, а також обґрунтовує соціальну мотивацію мовних ситуацій в умовах плюрилінгвізму» [22]. Таким чином, мовна політика - це категорія не тільки лінгвістична, а й соціально-історична, й політична.

Дослідники, як правило, розглядають мову в трьох аспектах. По-перше, як інструмент спілкування; по-друге, як інструмент, що забезпечує доступ до певної культури; і, по-третє, як ключовий елемент ідентифікації. У першому і в другому випадках мова йде про те, що мову розуміють як засіб вираження або обміну думок, знань та інформації, а також передачі досвіду і культури. При цьому істотно відрізнятиметься розуміння ролі мови в суспільстві в залежності від того, якої методологічної орієнтації дотримується дослідник. Так, примордіалісти надають мові статус ознаки етнічності і маркера її кордонів, наполягаючи на тому, що мова дана людині з точки зору її походження і споріднення [114, р. 287].

Лінгвіст Н. Германова зазначає, що противники примордіалістів - конструктивісти - звинувачують їх «в есенціалізації мови» [16, с. 32].

Д. Горовіц, американський політолог, погоджуючись з окремими положеннями примордіалізму, вказує на те, що мова фактично є маркером етнічної ідентичності [110].

Якщо для примордіалістів мова є споконвічною сутністю, то з позицій конструктивізму (що включає й інструменталізм) мова – це результат раціонального вибору індивідів. Р. Брубейкер пише, що мова (так само як і релігія) є більш важливим в порівнянні з етнічними доменом в процесі первинної соціалізації, і, «хоча мова нерідко представляється як примордіальний феномен, таким насправді не є, будучи мінливим у часі» в різних контекстуальних умовах [107, р. 3].

А. Карла, Р. Брубейкер, Е. Ліу вказують на те, що мова є політичним феноменом. Так, політолог А. Карла, звертаючись до конструктивізму, пише, що «мова є політичною категорією, будучи інструментом мобілізації, а значить, може бути вбудована в один ряд з такими політичними явищами, як клас або ідеологія» [108, р. 287].

Е. Ліу, відзначаючи, що «мова - політичний феномен, посилається на М. Брауна і С. Гангули і вказує, що мова не просто маркер етнічної ідентичності, але те, що визначає членство індивідів в конкретній групі і межі існування цієї групи» [113, р. 8]. Дослідник визначає, що політична роль мови виявляється і в тому, що вона - (фактично) джерело національної єдності і інструмент для конструювання політичної спільноти.

Серед вчених, що спеціалізуються в області політичної лінгвістики і етнополітології, відсутня будь-яка серйозна суперечка відносно загального визначення поняття «мовна політика» (language policy). Під мовною політикою розуміють, як правило, політику (як систему заходів і дій), спрямовану на розвиток мови, стимулювання або стримування контактів і конкуренції між мовами в співтовариств [114, р. 288]. Разом з тим аналіз дослідницької літератури показує, що вчені «розходяться» в характеристиці спрямованості і змісту мовної політики. Якщо в одних випадках у фокусі їх дослідницького інтересу виявляється як національна мовна політика (і тут інтерес для них представляє те,

яким чином держава вирішує завдання національного державного будівництва та цілісності), в інших випадках акцент робиться на преференційній мовній політиці як елементі інституціоналізації й функціонування етнічної територіальної автономії.

Якщо тлумачити надані категорії, то мовну ситуацію слід розуміти як сукупність форм існування однієї мови, або сукупність мов у їх територіальному й соціальному взаємовідношенні й функціональній взаємодії у межах певних географічних регіонів або адміністративно - політичних утворень. Іншими словами, це взаємовідношення використовуваних на певній території різних мов чи різних варіантів однієї мови. Мовна ситуація охоплює соціальні умови функціонування мови, сферу й середовище вживання мови, форми її існування. Залежно від мовної ситуації держава розробляє мовну політику.

Слід погодитися із лінгвістом Беатріс Ладо в тому, що, крім власне мовної політики як системи адміністративних регулятивних заходів, існують «неявні форми мовної політики, представлені в системі освіти, міфах, пропаганді й мові публічного простору» [112, р. 135].

Під мовою публічного простору, як зазначає Ладо, Е. Шохамі розуміє мову вулиць, торгових центрів, шкіл, ринків, офісів та інших публічних, а часто і приватних сфер. Але якщо перший (адміністративний) вимір мовної політики досить легко піддається вивченню, в тому числі за допомогою дослідних процедур порівняльної політології, то другий виявляється важковловимим, оскільки неможливо виміряти реальний масштаб поширення мови, силу і глибину її проникнення (вкоріненість) в суспільстві.

У зв'язку з цим у фокусі компаративістсько-орієнтованого дослідження виявляються все-таки політичні курси (policies), суб'єктом яких виступає держава (в особі національного, регіонального або місцевого уряду), в той час як громадські організації, включені в реалізацію такої політики, виконують переважно роль агента. К. Вільямс зазначає, що формат, зміст і характер реалізації мовної політики залежить від таких трьох факторів:

1) відносини, які вибудовуються між владою і цивільними громадськими організаціями;

2) роль судових і конституційних процедур в процесі захисту або зміни мовних стратегій;

3) політичний контекст формування мовних стратегій [117, р. 103].

В. Семистяга визначає мовну політику як «сукупність ідеологічних постулатів і практичних дій, спрямованих на регулювання мовних відносин або на розвиток мовної системи в певному напрямі. Як складник національної політики, вона віддзеркалює її принципи та відповідає панівній ідеології. Характерною тенденцією антиукраїнської мовної політики російського сусіда - агресора завжди було звуження сфер функціонування української мови, обмеження її застосування, і навіть на побутовому рівні» [85, с.3].

М. Кочерган надає тлумачення мовної політики як «свідомого і цілеспрямованого впливу, який має на меті сприяти ефективному функціонуванню мови в різних сферах її застосування; сукупність ідеологічних принципів і практичних заходів щодо розв'язання мовних проблем у суспільстві, державі; сукупність політичних і адміністративних заходів, спрямованих на надання мовному розвитку бажаного спрямування» [45, с.19].

Ж.-Ж. Руссо говорив про стимулюючий й примусовий характер мовної політики [80, с. 98]. У першому випадку суспільство висуває на перший план підтримання мови і кампанії по її пропаганді, у другому - розробляє законодавчі заходи, що тягнуть за собою застосування санкцій.

Ще один відомий французький вчений - лінгвіст Ж. Леклер запропонував деталізовану типологію видів мовної політики, що включає політику асиміляції, невтручання, виділення офіційної мови, секторну політику, політику диференційованого юридичного статусу, двомовності або тримовності, стратегічної багатомовності, інтернаціоналізації мови, яка застосовується до мов великих спільнот, нарешті, мовну політику змішаного типу [97].

Типологія Ж. Леклера включає широкий спектр питань, які передбачають вичерпний опис основних напрямків мовної політики. До них відносяться, з

одного боку, заходи щодо зміцнення офіційної мови (політика асиміляції, політика виділення офіційної мови, політика диференційованого юридичного статусу), з іншого - кроки щодо забезпечення рівноправності мов на даній території (політика двомовності і тримовності, політика стратегічної багатомовності та ін.). Дані типи мовної політики охоплюють широке коло проблем, які потребують в ряді випадків зваженого і обдуманого рішення. Але здійснення мовної політики є складним процесом, який включає кілька етапів: формулювання цілей і завдань мовної політики, підготовка до вирішення даних задач і реалізація мовної політики [97, с. 482]. Від послідовного здійснення етапів мовної політики залежить ефективність заходів, які суспільство робить для підтримки або зміни статусу мови.

Таким чином, проаналізовані визначення мовної політики можна звести до наступного:

- 1) мовна політика - сукупність заходів, що вживаються державою або будь-яким іншим органом, наділеним відповідними повноваженнями, по свідомому впливу на мову;
- 2) мовна політика спрямована на збереження й зміну існуючого стану мови;
- 3) заходи, вжиті в рамках мовної політики, спрямовані на функціональну сторону мови, а через неї - на саму структуру мови.

До поняття «мовна політика» близько примикає й інший термін «мовне планування». Слід зазначити, що в зарубіжній лінгвістичній науці при розгляді прийомів і способів впливу на особливості функціонування мови, такі вчені як Е. Хауген та Дж. Фішман, говорять про мовне планування.

Мовне планування - це частина більш широкого поняття «мовна політика», або, точніше, це - реалізація мовної політики [14, с.162]. З точки зору соціального підходу мовне планування - це частина соціального планування; це - сукупність свідомих заходів впливу на функціональну сторону мови [14, с.169].

Мовне планування включає в себе:

- 1) розробку алфавіту, принципів орфографії, ліквідацію неписьменності;

- 2) вибір і встановлення державної мови;
- 3) визначення положення інших мов по відношенню до державної мови;
- 4) розробку, уніфікацію і стандартизацію національної термінології;
- 5) питання іменування і перейменування (міст, вулиць, площ) [15, с. 5].

Звідси випливає, що результатом політичного регулювання в мовній сфері є мовна реформа. Мовна реформа - зміна мови, яка може стосуватися графіки, лексики, граматики, словникового запасу та інших розділів мови.

Варто зазначити, що «мовне планування» сформувалося в самостійну дисципліну у кінці 1960-х рр. У своїй роботі «Лінгвістика і мовне планування» Е. Хауген розглядає нормативну, або яка пропонує лінгвістику як якийсь вид управління (або маніпулювання) мовою. В цій же роботі Е. Хауген говорить про те, що мовне планування відноситься до офіційних мовних стилів, особливо в їх письмовій формі. Мовне планування можливо у вторинному мовному колективі, в якому є часткове взаєморозуміння, і третинному мовному колективі, в якому розуміння немає, тому там потрібні перекладачі. У первинному мовленнєвому колективі мовне планування непотрібно, оскільки між ними існують лише ідіосинкратичні, або, в лінгвістичних термінах, ідіолектні відмінності [93, с.450].

Примітним є те, що деякі радянські вчені критично ставляться до самої можливості мовного планування. Нарікання викликає термін «планування», дослідники вважають недоречним використовувати його стосовно мовного розвитку [87, с.56].

Термін «мовне планування» частіше зустрічається у роботах американських дослідників, ніж вітчизняних, тому далі ми розглянемо визначення мовного планування, які надали американські вчені.

Р. Купер вважає, що «мовне планування відноситься до цілеспрямованого зусилля для впливу на поведінку інших осіб щодо придбання, структури або функціонального розподілу їх мовних кодів» [109,р.45]. В даному розумінні мовного планування підкреслюється прагнення впливати на поведінку людини в багатомовному суспільстві через його мову. Крім того, в цьому визначенні

йдеться про можливість впливу на структуру мови, але агент планування не згадується.

Д. Бломмаерт відносить до мовного планування всі випадки, в яких влада намагається формувати соціолінгвістичні характеристики суспільства будь-якими засобами. З її точки зору, цілі мовного планування мають соціальний, політичний або економічний характер. [106, р.207].

Б. Вайнштейн розглядає мовне планування як «інструмент лідерів, які бажають змінити суспільство», який «спрямований на «зміну» за допомогою раціонально скоординованих дій держави» [118, р.37].

Девід Робінсон вважає, що мовне планування - це офіційна діяльність уряду, спрямована на відбір і розвиток уніфікованої адміністративної мови або мов. Мовне планування - це послідовні дії окремих людей, груп або організацій, що впливають на використання мови або її розвиток [116].

На думку цих дослідників, мовне планування - це прагнення влади будь-якими способами вплинути на мовну поведінку членів суспільства.

Проаналізовані визначення мовного планування можна звести до наступного: в американській соціолінгвістиці мовне планування розглядається як свідомий вплив на мову з боку владних структур, окремих людей, груп або організацій, що відноситься головним чином до офіційних мовних стилів в їх письмовій формі. Мовне планування можливо (і необхідно) в негомогенних мовних колективах. Об'єктом мовного планування є нація і субнаціональні групи. Мовне планування підштовхує зміну мови в потрібному для агентів мовного планування напрямку, причому американські соціолінгвісти вважають за можливе зміну структури мови. Метою мовного планування є вплив на поведінку інших осіб через яких використовується ними мова. Але реалізація рішень про мовне планування залежить від носіїв мови. Деякі лінгвісти при розгляді різних визначень мовного планування кажуть, що основні положення мовного планування традиційно розглядаються в контексті наступних питань: ХТО планує, для КОГО і ЯК [22, с.52].

Сучасний український дослідник І. В. Попеску пропонує ще одне поняття - мовне прогнозування - і визначає його як один з етапів мовної політики, поряд з мовним будівництвом і мовним плануванням [74].

Багато вчених вважають, що поняття «мовна політика» і «мовне планування» різняться цілями. Так, професор С. Н. Кузнецов вважає, що цілями мовної політики є: «1) збереження існуючої мови, 2) зміна існуючої мови, а також 3) відновлення функцій («пожвавлення») мертвої літературної мови (сучасна історія іврити), 4) створення нової літературної мови (історія новонорвежської, індонезійської та ін. мов). Мовне планування (але не обов'язково мовна політика) може переслідувати також наступні цілі: 5) створення регіональних над'язикових систем (міжслав'янська мова Крижанича, сучасні спроби створення міжскандинавської мовної норми або міжскандинавської мови), 6) створення загальносвітових над'язикових систем (міжнародні штучні мови типу есперанто)» [47]. Тому можна прийти висновку, що дані поняття «мовна політика» і «мовне планування» не є тотожними, оскільки «мовне планування» вважається частиною «мовної політики» і направлено на її реалізацію.

Надавши визначення мовної політики, слід розтлумачити поняття державної та офіційної мови, які дуже часто ототожнюють.

Державна мова – це правовий статус мови, вживання якої обов'язкове в офіційних документах та загалом в публічних сферах суспільного життя в державі (законодавство, управління, судочинство, освіта тощо).

Державна мова постає як мова національності, яка самовизначилася в даній державі. Вживання державної мови закріплюється традицією або законодавством. Статус державної мови в багатонаціональних країнах, закріплюється законодавчо, як правило Конституцією, за мовою більшості населення [71, с.6].

«Офіційна мова – мова, якій у певній державі, країні чи міжнародній організації надано спеціального (у порівнянні з іншими мовами – «надзвичайного») статусу – як мови, вживання якої обов'язкове в офіційних

документах, в органах законодавства, державного управління, судочинства, у закладах освіти, науки, культури тощо» - таке визначення наводить український дослідник Лизанчук В.В. [52, с. 111].

Також для мови, що визнаної офіційною в певній державі, використовують термін «державна мова». Як правило, це мова, якою зобов'язані послуговуватися урядові та інші офіційні установи у своїй документації (листуванні тощо). У країнах, що мають не одну офіційну мову, закон може вказувати на написання документів декількома мовами.

Тому, хоча поняття державна і офіційна мови досить схожі, варто зазначити, що державна мова в країні може бути лише одна (переважно це мова титульної нації), а офіційна мова може існувати поряд з державною (існують країни, де офіційних мов декілька) як прирівняна до державної, однак не рідна переважній більшості населення, мова спілкування, ведення документації тощо.

Кожна держава, що опікується функціонуванням державної мови на своїй території повинна мати концепцію щодо заходів, які допомагають підтримувати мовну політику на успішному рівні. Концепція державної мовної політики – це система засадничих нормативних постанов, які ґрунтуються на компетентному оцінюванні мовної ситуації в Україні, і якими мають керуватися органи державної влади та органи місцевого самоврядування у своїй практичній діяльності, регулюючи суспільні відносини в мовній царині [50, с. 144].

Слід розглянути також стратегії впровадження мовної політики. Розглядаючи різні моделі, стратегії, тактики і методи реалізації мовної політики, варто враховувати, що питання мовної приналежності нерозривно пов'язане з етнічною, культурною та регіональною ідентифікацією громадян, а в деяких випадках - з релігійною, соціальною та світоглядною приналежністю людей.

Стратегії мовної політики в переважній більшості випадків носять довгостроковий, цілеспрямований і інституалізований характер: вони розробляються і проводяться, як правило, державою. Однак, держава вибирає ці стратегії не довільно, вона має справу із ситуацією, мовною ситуацією, процесами і тенденціями [41 с.21]. Політичні еліти тих чи інших держав,

формуючи і реалізуючи модель «національного будівництва», знаходяться в різних історичних ситуаціях і шукають власні шляхи і дії для досягнення певної стратегії в мовній політиці.

У цьому сенсі визначення мовної політики за «Лінгвістичним енциклопедичним словником»: «Сукупність ідеологічних принципів і практичних заходів щодо вирішення мовних проблем в соціумі, державі» [25, с.616]. Мовна політика може реалізовуватися за допомогою різних інститутів, інструментів, методів і засобів. Закон, який визначає, якою мовою слід користуватися в тих чи інших офіційних ситуаціях, насправді становить лише частину мовної політики. До числа найбільш дієвих і ефективних інститутів її реалізації відносяться система адміністративного управління, система освіти, релігійні структури і засоби масової інформації.

В цілому, існуючі стратегії мовної політики можна розділити на прагматичні, протекціоністські-прагматичні, протекціоністські та націоналістичні [41, с. 22]. Прагматична стратегія орієнтується в першу чергу на економічну доцільність та результативність. Протекціоністсько-прагматична поєднує в собі заходи, спрямовані на економічні результати і захист певних мов за допомогою різних преференцій, пільг і стимулів. Протекціоністська стратегія спрямована головним чином на захист і збереження певної мови або мов. Зазвичай це стосується мов меншин або офіційних мов невеликих етносів, що знаходяться в дійсності або на думку політичної еліти (майже завжди масово тиражованою) під загрозою з боку однієї зі світових мов або мови країни, домінуючою в цьому регіоні світу. Націоналістична стратегія втілюється в життя для досягнення мовної однаковості населення певної країни. Найкраще вона описана виразом «одна країна, один народ, одна мова».

Кожна еліта, вибираючи ту чи іншу стратегію, робить це внаслідок певних причин: ціннісних, економічних, політико-ідеологічних, історичних. Нерідко ці причини виступають в комплексі.

Варто розглянути й моделі мовної політики. В.М. Алпатов виділяє чотири моделі мовної ситуації і політики. Відзначимо деякі загальні моменти в тих моделях мовної політики, які сьогодні існують в поліетнічних державах:

- Перша модель - це одна пануюча на всій території держави мова (з державним статусом або без нього) та відсутність державної підтримки мов меншин. З великих держав це головним чином англomовні країни США і Великобританія, а також Японія і Туреччина. Даний варіант політики проводить ряд країн колишнього СРСР (крім Росії та Білорусі). Окрім нашої держави ще й Казахстан також тяжіє до даної моделі через відношення до Росії та російської мови в останні роки. Ця модель зумовлена як історичною та етнодемографічною ситуацією, так і політикою становлення національної державності.
- Друга модель - рівноправна офіційна багатомовність (дві мови в Канаді, Бельгії та Фінляндії, чотири - в Швейцарії).
- Третя модель - одна домінуюча (зазвичай зі статусом загальнодержавної) мова при визнанні та держпідтримці інших мов (на національному або регіональному рівнях). Це - багато країн Європи (наприклад, Італія, Іспанія, Франція) і англomовні країни Австралія і Нова Зеландія, а також Китай.
- Четверта модель - модель мовного плюралізму без домінуючої мови або мови колишньої колоніальної метрополії в цій якості (більшість країн Азії і Африки). До цієї моделі тяжіють Індія та Індонезія [2, с. 24].

Станом на сьогодні, аналізуючи українські реалії, існує певна кількість чинників, котрі не дозволяють нормально функціонувати українській мові у всіх суспільних сферах, серед них можна згадати: білінгвізм або двомовність, лінгвоцид, лінгвошизофренію, шизоглосію, вплив зовнішніх факторів на мовну політику України та супротив представників деяких національних меншин входженню в україномовну сферу суспільного життя.

Передумовою до виникнення двомовності (явища білінгвізму), з яким повинна боротись мовна політика в Україні, переважно можна вважати

домінуюче становище російської мови ще з часів СРСР. Тоді поняття «рідної мови» включало в себе не тільки історично рідну мову, а й російську як загальнорадянську.

Загальноприйняте визначення двомовності або білінгвізму (від лат. Ві «два» і *lingua* «мова»), дав американський лінгвіст У. Вайнрайх. Двомовністю він називає практику поперемінного використання двох мов, а тих, хто нею користується, визначає як двомовних осіб. Таке надзвичайно широке розуміння білінгвізму підтримує Д. Едвардс, визначаючи білінгвом кожного вже тому, що немає в світі людей, які не знають якихось іноземних слів. Ф. Грожан схиляється визнавати білінгвами людей, що використовують дві або більше мови в повсякденному житті [12, с.22].

Н. Шумарова, звертаючи увагу на пропозицію російського дослідника О. Шахнаровича розрізняти поняття «потенційно рідна мова» і «актуально рідна мова» в ситуації білінгвізму, коли мови індивіда та етносу не збігаються, зазначає, що тут знову відроджується, хоча й у прихованому вигляді, ідея двох рідних мов. Видається, що суть розбіжності мови індивіда і соціуму (етносу), зміни/змін мови під впливом об'єктивних чи суб'єктивних обставин краще передавати за допомогою понять функціонально першої та функціонально другої мови, використовуваних стосовно індивіда [68, с.597].

У ситуації білінгвізму дві мови існують у межах одного колективу, і їх рівноправно використовують у різних комунікативних сферах залежно від соціальних потреб та інших параметрів комунікативного акту. Однак один із наслідків колоніалізму – поширення двомовності, за якої одна з мов – це мова колонізатора, що є панівною (мова адміністрації, армії та ін.). Такими мовами найчастіше виступають англійська, іспанська, російська, португальська або французька.

О. Швейцер ілюструє поняття білінгвізму, подаючи таке визначення: білінгвізм – дві мови, які співіснують паралельно [98, с.481]. В. Аврорін додає, що двомовність починається тоді, коли рівень володіння другою мовою наближається до рівня володіння першою [1, с.77].

Досить чітко розкриває сутність двомовності (білінгвізму) У. Вайнрайх у праці «Мовні контакти», де він пише про взаємодію та контакти між мовами й діалектами, де практику паралельного користування мовами науковець називає двомовністю, а осіб, які її здійснюють, двомовними [12, с.23]. Але це визначення не уточнює рівня володіння мовами. Тому, для чіткішого уявлення У. Вайнрайх і мовознавці, що підтримують ученого, наводять різні ознаки двомовності й відповідно подають різні класифікації білінгвізму:

1. Послідовність засвоєння мов. Йдеться про індивідів, які вивчають дві або більше мов ще з дитинства в колі сім'ї. Залежно від послідовності засвоєння мови класифікують на першу мову, другу, третю та інші.
2. Спосіб засвоєння мови. За цією ознакою білінгвізм може бути природним (результат перебування індивіда в іншомовному середовищі, коли нова мова засвоюється через наслідування) та штучний (коли іноземна мова вивчається за допомогою підручників та навчальних посібників). До цієї категорії зараховуємо всіх, хто вивчає іноземну мову в рідному мовному середовищі, наприклад школярів, які вивчають іноземні мови в школі.
3. Важливість актуальної комунікації для індивіда. Ця класифікація, запропонована В. Уайтлі, визначає необхідність та престижність мов, якими володіє й користується в повсякденному житті індивід. Тут мови поділяють на основну, або первинну, і допоміжну, або вторинну.
4. Рівень володіння відповідними мовами. Традиційна лінгвістика розрізняє повний і частковий білінгвізм, тобто володіння двома мовами як рідними (повний білінгвізм) чи лише однією як рідною, при цьому друга мова зазнає фонетичної, граматичної та лексичної інтерференцій, що є наслідком слабшого володіння (частковий білінгвізм) [68, с.594-595].

Українські дослідники Є. Борінштейн та А. Кавалеров звертають увагу на продуктивний та рецептивний типи двомовності [9, с.75]. Як правило, двомовність продуктивна, тобто білінгв є здатним активно використовувати другу мову, це активна мовна поведінка. Особливий випадок двомовності являє

собою пасивний (рецептивний) білінгвізм – таке володіння другою мовою, коли індивід її розуміє, але сам текстів на ній практично не продукує.

Для «двостороннього» пасивного білінгвізму, коли кожен з комунікантів користується своєю мовою, але розуміє мову іншого, іноді використовується термін дуалінгвізм (англ. Dual – lingualism). Таке явище зустрічається на межах розповсюдження різних (як правило, споріднених) мов.

Одним із видів білінгвізму є так званий асиметричний білінгвізм, за якого в тій чи іншій соціальній групі відсутня пропорційна, гармонійна відповідність між продукційною (активною) та рецептивною (пасивною) компетенцією [3, с.118].

Залежно від способу використання мов індивідом, Р. Белл класифікує білінгвізм на змішаний і координований. За умови координованого білінгвізму дві мови існують незалежно одна від одної. На практиці це означає, що індивід володіє відповідними мовними системами на такому рівні, що мислить тією, яка супроводжує мовний акт. За умови змішаного, або субординованого, білінгвізму індивід володіє однією мовою як першою, а іншою як другою (зазвичай на нижчому рівні). Саме цей вид білінгвізму є передумовою появи інтерференції [90, с. 84].

Лише після 1991 р. в Україні українська мова посіла місце єдиної офіційної державної мови й почала функціонувати більш широко, однак не в усіх регіонах України і не в усіх сферах. Саме тому на сьогодні російськомовність ще не подолана. На це є історично обґрунтована причина, оскільки тривала взаємодія російської та української мов на території нинішньої української держави, їх загальні лінгвістичні корені, що йдуть від індоєвропейської мови і праслов'янської мови як діалекту індоєвропейської, подальше розмежування слов'янських мов на кілька мовних підгруп, об'єднання білоруської, російської та української мов в одну споріднену підгрупу східнослов'янських мов не могло не накласти відбитку мовної своєрідності на мовну ситуацію сучасної України. Крім перерахованих вище обставин, Західний регіон нашої країни відчував лінгвістичний вплив з боку польської мови. Особливо сильним цей вплив

спостерігався в Галичині, яка увійшла до складу спочатку Радянського Союзу, а потім і української держави значно пізніше інших анексованих в ході військових дій територій. У зв'язку з цим можна сказати, що словоформи з угорської (фінно-угорська група, уральська мовна сім'я) і румунської (романська підгрупа, індоєвропейська мовна сім'я) мов також легко знайти в розмовній мові сучасних українців, особливо в західних областях, приєднаних до Радянського Союзу за результатами Другої світової війни [115, с.231].

Такими є основні причини та чинники, що зумовлюють українсько-російську двомовність, наслідки якої спостерігаємо в сучасній Україні. Співвідношення двох мов є не лише в сенсі висока – низька, а, як бачимо, в ідеологічному контексті соціалістичного суспільства в сенсі престижна – непрестижна, прогресивна – застаріла, своя – чужа, ідеологічно правильна – ворожа, благонадійна – підозріла, інтернаціональна – національна, а в кінцевому результаті, як виявилось для більшості українців, безпечна – небезпечна для життя.

Отже, якщо мови двомовного суспільства мають однаковий статус в офіційній, культурній та сімейній сферах, то така масова двомовність визначається як горизонтальна, якщо ж статус офіційної має лише одна мова – така масова двомовність називається діагональною. Х. Бірдсмор називає діагональним білінгвізмом використання діалекту чи нестандартної мови разом з генетично неспорідненою стандартною мовою [105 р.5].

Масенко Л. зазначає «Масовий, або тотальний, білінгвізм — явище, принципово відмінне від індивідуальної двомовності. Його спричиняє, як правило, колоніальна залежність країни. У підневільних умовах залежна мовна спільнота змушена вивчити, крім рідної, ще одну мову і використовувати її для спілкування у визначених обставинах. Якщо друга мова поступово переймає всі функції рідної, виникає небезпека зникнення рідної мови і перетворення двомовців на одномовців» [58, с.8].

Не менш загрозливим явищем, котре вважається одним з найрадикальніших у світовій практиці, є політика лінгвоциду, яка реалізовується за допомогою таких головних методів:

1. Фізичне знищення якомога більшого числа носіїв мови, насамперед духовної та інтелектуальної еліти нації.
2. Зведення до мінімуму сфери функціонування мови – практика загалом не нова, відома ще з часів Російської імперії.
3. Втручання у внутрішню структуру мови через систематичне впровадження одних мовних елементів і заборони інших здебільшого всупереч усталеним історичним законам та тенденціям розвитку мови. У результаті підлегла мова щораз більше уподібнюється до панівної, а її диференційні ознаки усунені на маргінеси, швидко нівелюються. Такого механізму доти не практикували жодні колонізатори і тоталітарні режими і його можна назвати «ноу - хау» комуністичної диктатури [99, с.9].

Як слушно зауважив професор Я.Радевич - Винницький: «Основний удар лінгвоциду падає на писемне слово. Річ у тім, що письмо є засобом подолання часово - просторової обмеженості усного мовлення. Письмово зафіксовану інформацію можна отримати в незміненому вигляді де завгодно і як завгодно пізніше. Таким чином, письмове мовлення є засобом ідентифікації і консолідації членів етнічної спільноти, що проживають на різних територіях і в різний час, – воно поєднує сучасне з минулим, майбутнім. Позбавити писемної мови означає дезінтегрувати етнос у просторі і часі, позбавити його територіальної єдності і часової тяглості, спричинили часову амнезію» [78, с.195].

Слід наголосити, що також одним з найстрашніших та найзагрозливіших типів втручань у внутрішню будову мови і її еволюційні процеси є такий, що Юрій Шевельов описав так: «втрата здатності оцінювати факти мови незалежно від іншої мови, в даному випадку російської, визначає собою весь напрям розвитку на майбутнє і веде до повного пристосування однієї мови до другої, аж до її влиття до цієї останньої. Від низької оцінки фактів власної мови і високої – другої мови шлях веде до низької оцінки власної мови взагалі, і коли цей

розвиток не буде спинений, – до переходу від низькооцінюваної мови до високооцінюваної» [99, с.132].

Не дивлячись на те, що переважна більшість стверджує, що українці Сходу і українці Заходу дуже різні за своїми «проукраїнськими» поглядами, все ж не можна заперечувати того факту, що україномовна особа може бути ще більше налаштована проти держави, ніж російсько-, польсько-, угорсько-, кримськотатарськомовна. Однак, ті, хто насправді поважає і любить свою країну, не можуть не знати і не вживати державну мову. Визначити чіткі маркери «українськості» досить важко; фрагментація у нас не має певних географічних, соціальних, мовно - культурних, етнічних чи інших обрисів. Ідентичність здебільшого ситуативна. Найбільш чіткий поділ можна провести за такими ознаками:

- прихильники незалежності, етнічного патріотизму, мовної культурної «українськості»;
- прибічники «слов'янської єдності», відновлення в тій або іншій формі союзу з Росією, територіального патріотизму, двомовності, єдиного з Росією культурно - інформаційного простору [78, с. 196].

Виходить, що суспільство розділилося на тих, хто виступає за розширення українського освітнього й інформаційного простору і тих, хто вбачає в таких діях загрозу для російськомовної частини населення.

Український дослідник соціолінгвістики Ю. Шевчук говорячи про білінгвізм, розглядає російсько-українську двомовність як «лінгвошизофренію». Автор пише про явище «лінгвошизофренії» як таке, що змушує українців дивитись на світ крізь призму російської мови. Як приклад, він наводить, популярне бажання людей знайти «точних» українських відповідників російських слів і виразів, без яких українська мова здається їм неповноцінною і неповною. Також, на думку дослідника провокаційними сеансами для розколу українського суспільства з метою показати «недолугість української мови перед російською» є телевізійні шоу – програми, які через гумористичну сферу досить

легко завойовують увагу глядача, насаджують йому у формі жартів певні погляди антиукраїнського характеру [100, с. 33].

Далі Ю. Шевчук відстоює думку, що «Політика мовної шизофренії означає заперечення культури як такої, вона закреслює мову як її основний критерій та цінність» [100, с.34]. І справді, порівнюючи осіб, котрі певною мірою є обличчям нашої країни (політики, журналісти, селебріті), можна засвідчити, що в багатьох випадках рівень їхньої мовної компетенції досить низький.

Ю.Шевчук так ілюструє мовну ситуацію в Україні: «Кожен українець не раз був у ситуації, коли ті, хто зобов'язані обслужити його в закладі торгівлі чи розваг, вперто ігнорують українську мову клієнта й відповідають йому російською. Дуже часто такі люди є питомими україномовцями й поза працею спілкуються з друзями, колегами й родиною українською. Така дивна з точки зору здорового глузду мовна поведінка на публіці цілком вкладається в явище шизоглосії, яке ще в 1962 році описав американський лінгвіст Ейнар Гауген (Einar Haugen) (1906-1996) на прикладі жителів острова Гаїті та США. Шизоглосія – це мовний комплекс, відчуття неповноцінності рідної мови в порівнянні з мовою імперською: відповідно креольської французької порівняно з літературною французькою та афро - американського діалекту англійської порівняно з американо - англійським стандартом. Своєю рідну людина, уражена шизоглосією, сприймає як нижчу, неправильну, погану, а імперську – як вищу, правильну, добру. Шизоглосія живить відчуття сорому за власну мову й бажання натомість послуговатися мовою колонізатора. В Україні мовна шизофренія перестала бути лише метафорою й реально провадить до шизоглосії, гострого відчуття мовної неповноцінності в мільйонів громадян» [100, с.36-37].

Суперечливість ціннісних, світоглядних, мовно-культурних, політичних орієнтацій жителів окремих регіонів України останніми роками почала впливати не лише на внутрішню ситуацію в країні, а й негативно позначилася на її міжнародному іміджі. Ці відмінності між регіонами з'явилися під впливом історичних та політичних особливостей розвитку України як державного утворення. У своєму історичному розвитку Україна фактично зазнала впливу

обох цивілізацій. В аспекті формування мовних відносин цей поділ корелює з підтримкою української мови на заході країни та російської на сході й у такому випадку російська мова виступає мовою національної меншини [7, с. 218].

Говорячи про державну мову і мовну політику щодо мов національних меншин, слід зазначити, що мови національних меншин повинні захищатись, і між собою у побуті та публічно, люди мають право спілкуватись мовою своєї меншини, але це не унеможлиблює незнання державної мови такими громадянами.

Так у статті 6 Закону України «Про національні меншини в Україні» держава гарантує всім національним меншинам право на національно - культурну автономію: користування і навчання рідною мовою чи вивчення рідної мови в державних навчальних закладах або через національні культурні товариства, розвиток національних культурних традицій, використання національної символіки, відзначення національних свят, сповідування своєї релігії, задоволення потреб у літературі, мистецтві, засобах масової інформації, створення національних культурних і навчальних закладів та будь - яку іншу діяльність, що не суперечить чинному законодавству [34].

У статті 7 цього ж Закону також зазначається, що держава вживає заходів щодо підготовки педагогічних, культурно - просвітницьких та інших національних кадрів через мережу навчальних закладів. Державні органи на основі міждержавних угод сприяють національним меншинам у підготовці спеціалістів в інших країнах [34].

Стаття 8 надає можливість національним меншинам використовувати їхню мову поряд з українською мовою в роботі державних органів, громадських об'єднань, а також підприємств, установ і організацій, розташованих у місцях, де вони становлять більшість населення [34].

Стаття 15 зазначає, що громадяни, які належать до національних меншин, національні громадські об'єднання мають право у встановленому в Україні порядку вільно встановлювати і підтримувати зв'язки з особами своєї національності та їх громадськими об'єднаннями за межами України,

одержувати від них допомогу для задоволення мовних, культурних, духовних потреб, брати участь у діяльності міжнародних неурядових організацій [34].

Стаття 16 регламентує можливість надання спеціальних асигнувань для розвитку національних меншин з державного бюджету України [34].

В. Аврорін зазначає, що «двомовність має місце тоді, коли колектив, крім рідної мови, володіє ще будь - якою, здатною виконувати ті ж функції, що і рідна... найчастіше ці функції розділяються між мовами, але важливим є те, що за рівнем володіння ними вони обидві здатні виконувати в певному колективі ті самі функції, а це є можливим за умов відсутності значної різниці у ступені володіння й активності користування обома мовами. Тож, двомовність починається тоді, коли ступінь володіння другою мовою максимально наближений до ступеня володіння першою» [1, с.51].

Основний принцип білінгвізму полягає в тому, що головна позиція в країні належить мові титульної нації, всі інші існують як мови національних меншин (у певній державі) або як мови міжнаціонального спілкування. Другий принцип білінгвізму – вільне володіння обома мовами. Це означає, що кожен громадянин повинен розуміти і розмовляти вільно обома мовами. Сьогодні спостерігається жорстока підміна понять: російська мова ототожнюється з майже «національною», в той час як насправді є псевдонаціональною для українців. Адже протягом декількох століть насаджувалась іноземною державою, і аж ніяк не була мовою, котрої бажали українці.

На думку Пітера М. Келлета, внутрішні і зовнішні конфлікти тісно пов'язані з мовою, які надають їй особливого комунікативного значення. Учений вважає, що від мови залежить, як буде протікати конфлікт [40, с. 113].

Тут йтиме мова саме про мовно - політичний конфлікт, який можна визначити як:

1. Боротьбу між різними політичними силами за владу і сфери впливу, в основі якої знаходиться мовна проблема, яку використовують у власних інтересах окремі політичні сили і якою спекулюють під час виборів.

2. Зіткнення мовно - політичних та інших інтересів лідерів політичних сил, їх ідеологій, культур, полярних за мовною ознакою регіонів і частин соціуму, що мають розбіжності в усвідомленні і розумінні звичаїв, традицій, історії певного народу, його культури, освіти, права, інформаційної політики тощо.
3. Протистояння між владою, опозицією та громадянським суспільством, що народжується, які виникають на ґрунті захисту і поширення російської/української мов.
4. Багатоаспекте явище, у якому переплітаються і стикаються соціально - політичні, ідеологічні, релігійні, культурні та інші проблеми. Щоб попередити або уникнути виникнення мовно - політичних конфліктів, доцільно вивчити їх природу, сутність, характер, навчитися їх розпізнавати, ними управляти та розв'язувати [69, с. 127].

Отже, мовно - політичні конфлікти, які є складовою частиною етнополітичних конфліктів, мають місце в полікультурних суспільствах, де активно використовується дві і більше державних/офіційних, регіональних та інших мов.

Запровадження російської мови та інших мов в Україні у якості офіційної може призвести до непорозуміння і протистояння між людьми. Перші кроки у цьому напрямку уже було зроблено: завдяки законам «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» та «Про засади державної мовної політики» на сході, півдні і заході України було запроваджено і функціонувало 7 регіональних мов (російська, кримськотатарська, румунська, угорська, молдавська, болгарська, гагаузька). Така мовна полярність вимагає забезпечення фаховими спеціалістами на усіх рівнях, навчально - методичною літературою, книгами, мас - медіа, культурними програмами, навчальними закладами тощо. Але 28 лютого 2018 року Конституційний Суд України визнав Закон України «Про засади державної мовної політики» неконституційним й втратив свою чинність.

У випадку двомовності на всій території країни йде мовне суперництво, внаслідок чого одна з мов поступово втрачає свої позиції і з часом зникає.

Як доведено мовознавцями, дві мови на одній території не можуть бути функціонально тотожними. Це суперечило б чинному в мові законіві мовної економії (його ще називають законом економії мовних засобів, законом економії сил, теорією мінімального зусилля): нащо витратити зусилля на вивчення другої мови, коли можна легко обійтися без неї? Через те двомовність, як правило, не є тривалою. Вона по суті є лише перехідним етапом (проміжною ланкою) до одномовності, де одна з мов усувається. Це добре розуміють ті, хто підступно пропагують нібито таку мирну двомовність [45, с.20].

Кожен свідомий громадянин повинен пам'ятати вислів: хто якою мовою думає, той до того народу належить. Можливо тому, зі ЗМІ ми можемо чути тези російського уряду про те, що межі Росії – це межі поширення російської мови. Такі вислови повинні викликати занепокоєння не тільки у українських урядовців, але й у українського народу.

Професор ЛНУ імені Івана Франка В.Лизанчук, перефразовуючи французького просвітника і філософа XVIII століття Жан - Жака Руссо щодо третього поділу Польщі, влучно зауважив: «Хоч би що трапилося з цією країною, Польща не зникне з мапи світу, бо поляки знайшли для вітчизни надійну схованку – свої серця. Допоки залишатиметься хоч один поляк, буде й Польща» [52, с.108].

Тому нам також потрібно виховувати українців, що дбають про рідну мову так, як поляки про польську, литовці про литовську, грузини про грузинську (в цьому випадку особливо відіграла роль агресія РФ щодо Південної Осетії, після того, особи, що були ще маленькими дітьми у 2008 р. не володіють російською, а вивчають англійську як другу мову спілкування).

Висновки до розділу I

Отже, мовну політику слід розуміти як частину національної політики певної держави, оскільки вона стосується зміни чи збереження наявного

функціонального розподілу мов у багатомовному суспільстві. Національно - мовна політика повинна спиратися на певне теоретичне й ідеологічне обґрунтування, на вироблені в суспільстві концепції в національному питанні. Мовна політика здатна або закріплювати привілеї панівної мови, або ж сприяти зняттю національних конфліктів шляхом підтримки мов національних меншин.

Станом на сьогодні, аналізуючи українські реалії, існує певна кількість чинників, котрі не дозволяють нормально функціонувати українській мові у всіх суспільних сферах, серед них можна згадати: білінгвізм або двомовність, лінгвоцид, лінгвошизофренію, шизогловію, вплив зовнішніх факторів на мовну політику України та супротив представників деяких національних меншин входженню в україномовну сферу суспільного життя.

Говорячи про стримуючі розвиток державної політики щодо української мови чинники, можемо згадати слова О. Потебні, що двомовність виробляє в людей безхребетну догідливість, а тому українцям слід навчитись боротись за свою мову, а не допускати функціонування чужої на своїй землі.

РОЗДІЛ II. ПОЛІТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В ІСТОРИЧНОМУ АСПЕКТІ РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Для того щоб збагнути наскільки загрозливою є двомовність в Україні, пропонуємо розглянути становлення української мови як державної в історичному контексті.

Історична ретроспектива ілюструє нам становище української мови залежно від того, з якими землями була нерозривно пов'язана українська територія у той чи інший період. Починаючи від XIV століття, українська мова, або як тоді її ще називали західноруська мова, була прийнята як державна у Великому князівстві Литовському. Так українська мова (західноруська мова) стала мовою великокняжої канцелярії, князівського листування, урядових актів, перекладів у час перебування українських земель під владою Великого князівства Литовського. У 1385 р. з прийняттям Кревської унії почався процес поступового звуження адміністративно-державних функцій української мови. На заміну їй була прийнята латинська мова як загальнодержавна, а згодом – польська мова.

Пізніше українська мова набувала дещо меншого поширення у часи перебування України у союзі з Річчю Посполитою. Люблінська унія, яка була прийнята 1569 р., започаткувала новий етап мовної політики на українських землях. Незважаючи на те, що українській мові було надано статусу регіональної - національна освіта, школа книгодрукування втрачали будь-яку підтримку держави.

З другої половини XVII століття становище української мови погіршувалось з огляду на те, що Україна входила до тодішньої Росії. Переяславська угода, яка була прийнята 1654 р., стала нищівною для України й поклала початок жорсткій політиці щодо української мови. Активна русифікація

українських земель й процес обмеження і ліквідації української автономії особливо почався після перемоги Росії під Полтавою 1709 р. [104, с. 37-38].

Можна стверджувати, що впродовж XVIII ст., попри масштабні русифікаційні процеси, українська мова не припинила цілком свого розвитку, а намагалася відшукати внутрішні резерви для реанімації. Таким резервом, який успішно проходив на той час апробацію, була живорозмовна стихія, яку наказами «придушити» ще не вдавалось. Але варто зазначити той факт, що у 1720 р. було заборонено друкувати книжки українською мовою, а українські видання церковнослов'янською мовою наказано порівнювати з російськими виданнями для того, щоб уникнути найменшої різниці. Ці події стали початком цілеспрямованої русифікації України, спробами знищити українську націю та державність, які Росія втілювала з метою повністю розчинити український етнос у російському.

На кінець XVIII ст. українські землі опинилися в складі різних за суспільним устроєм, мовами та національними традиціями державних утворень. Абсолютистська Російська імперія звично протидіяла будь - яким виявам неросійських національних культур. Австрійська конституційна монархія була толерантна до місцевих культур в тому сенсі, що воліла не звертати на них особливої уваги, а це давало їм змогу вижити [104, с. 102].

Можна стверджувати, що наприкінці XVIII ст., українська мова все ж таки домінувала не тільки в українських селах, а й у містах. Цілком україномовним містом був Київ, про що засвідчує віршований твір про плач киян з приводу ліквідації магдебурії й заснування російської Думи в місті. Цей твір, до речі, який був написаний в анонімній формі в стилі українсько-розмовної мови в 1830-х роках [17, с. 140].

На початку XIX ст. потужним освітнім і науковим центром України став Харківський університет, який, на відміну від інших університетів Російської імперії, які засновувалися за ініціативи і підтримки російської влади, був відкритий «на бажання місцевого населення і на його пожертви». Він був російськомовним, але всупереч офіційній політиці царату, по суті, став центром

розвитку саме української історичної традиції, мови, літератури, журналістики, філософії. Особливу роль у цьому відіграли українознавчі часописи, які друкувалися в університетській друкарні – «Украинский Вестник» (1816 – 1819 рр.), «Украинский Журнал» (1824 – 1825 рр.), «Украинский Альманах» (1831 р.), «Запорожская Старина» (1833 – 1838 рр.), «Сніп» (1841 р.) та інші. За перше десятиліття функціонування університету (1805 – 1815 рр.) тут було видано 210 книжок, що становило половину всіх наукових видань Російської імперії за той час. З цього числа 90 праць написали професори університету, а 16 – студенти [19, с. 162–163].

Характерною рисою цих часописів є прагнення бути «органами місцевого культурного життя і бажання надати йому українського змісту» [43, с. 119]. Незважаючи на те, що вони виходили російською мовою і лише зрідка друкували твори українською, у низці публікацій ставилося питання про народну мову, народну творчість, розвиток української літератури, яка «вже існує». При цьому автори статей «Украинского Вестника» неодноразово зверталися до освічених людей із закликом збирати і зберігати «рештки малоросійського слова» [39, с. 153].

Новий етап розвитку української мови припадає на кінець 20-х – 30-ті рр. XIX ст. У 1827 р. М. Максимович видав збірник «Малороссийские песни», у передмові до якого закликав вивчати мову рідного народу. А в 1830-ті рр. починають виходити твори Т. Шевченка, кому, за висловом Р. Сетона-Уотсона, зобов'язані «формуванням визнаної української літературної мови... Вживання цієї мови стало вирішальною стадією у формуванні української національної свідомості» [4, с. 98–99].

У 30-х рр. XIX ст. центром розвитку української мови, культури став Київський університет. Першим його ректором був Михайло Максимович, який багато уваги приділяв дослідженню і популяризації української літератури та фольклору. Згодом він створив альманах «Киевлянин» (1859 – 1864 рр.), ініціював роботу наукового товариства ім. Нестора-Літописця, яке досліджувало пам'ятки старовини.

Потрібно зазначити, що у цей час українська культура, мова розвивалися порівняно вільно. Це пояснювалося тим, що, на думку високопосадовців, українці відзначалися високим рівнем лояльності до імперської влади. Але вже після появи у 1840 р. першого видання шевченківського «Кобзаря» привабливий для великоросійського суспільства образ християнської малоросійської культури почав відходити у минуле, а набуття нею рис окремішньої від великоросійської культури значно зменшило коло її потенційних прихильників з-поміж російської інтелігенції, яка була поставлена перед дилемою щодо визнання чи заперечення права української мови, літератури, культури в цілому на самостійний розвиток [103, с. 58]. Адже функціонування окремої мови, історії рано чи пізно порушило б питання про визнання особистості українського народу та його права на повернення до самостійного історичного поступу, а отже, і політичного права на власну самоорганізацію та відокремлення від великоросійської держави.

Зважаючи на імперську політику, що походила з російського боку, в певний момент нова генерація української інтелігенції все ж усвідомила одну істину, що народ, позбавлений своєї освіти, історії й мови, приречений на асиміляцію і втрату політичних і культурних орієнтирів. Широка політика русифікації української землі поступово охоплювала усі сторони суспільного життя спершу на Лівобережній Україні, в Києві та на Слабожанщині, а згодом, після придушення польського повстання 1830-1831 рр. також й на Правобережній Україні. Тому вони всіма силами намагались зберігати те, що було, і відроджувати те, чого вже майже не стало. Відкривались гімназії різного типу, діяльність фольклористів та етнографів щодо культурної спадщини українського народу була спрямована на фіксацію скарбів народної словесності, аби не дозволити їх вимиранню [50, с. 275].

З 1845 – 1847 рр. в урядових установах починає з'являтися інформація щодо активізації українського руху в цілому й у сфері мовного питання зокрема. Це змусило Санкт-Петербург звернути увагу на нього. 29 травня 1847 р. міністр народної освіти С. Уваров своїм розпорядженням зобов'язав викладачів

Київського університету «у викладанні і дослідженнях надавати перевагу російській мові, літературі, історії». На думку міністра, це потрібно для того, щоб навчити студентів «по-російськи мислити і відчувати, оскільки в такий спосіб майбутні члени суспільства складуть одну велику сім'ю з однаковими думками, з однаковою волею, з однаковими почуттями» [10, с. 6–7]. Того ж року з'явилося «височайше повеління», в якому наказувалося, щоб «письменники міркували дуже обережно там, де йдеться про народність чи мову Малоросії» [62, с. 70]. Поява цього розпорядження пов'язана з діяльністю Кирило-Мефодієвського товариства, члени якого намагалися поєднати «ідею об'єднання слов'ян з думкою про відновлення української мови» [11, с. 309].

У цей час до боротьби з українською мовою залучається й Російська православна церква. Яскравим прикладом цього можуть слугувати висновки ректора Київської семінарії архімандрита Антонія щодо публікацій україномовних проповідей. Цей «захисник» російської мови, ознайомившись з текстами, дійшов висновку, що «мова, якою написані ці проповіді, сама груба, провінційна, базарна, на якій не лише друкувати, а й говорити церковні повчання... не слід, щоб під виглядом всенародності, фальшивої простоти не спотворювати російську мову...» [94]. Таким чином, церковний служитель не лише не бачив української народної мови в богослужінні, а й вважав її не вартою уваги і навіть чимось срамотним. Така позиція пояснюється тим, що, на думку ієрархів Російської православної церкви, реалізація ідеї українізації церковного життя загрожувала звуженням сфер впливу російської мови, підважувала позиції непохитності тріади «єдина держава – єдина церква – єдина мова». Тому церковні служителі, які тісно співпрацювали з каральними органами імперії, активно регулювали питання мови богослужіння і друку відповідних видань.

Таким чином, у 40-х рр. XIX ст. дискусія про українську мову вийшла за межі лінгвістично-філологічного дискурсу і перейшла в історико-політичну площину. У такий спосіб, дещо перефразовуючи тезу Р. Шпорлюка, мова ставала політикою [101, с. 53].

Почали переглядати своє ставлення до української мови й російські «інтелектуали». Ініціатором цього став М. Погодін. Зокрема, у журналі «Московитянин» він заперечував автохтонність української мови та її слов'янське коріння, безапеляційно заявляв про «тюркське походження малоросів» [72, с.86]. У наступних своїх роботах М. Погодін запропонував теорію, згідно з якою з давніх часів Південна Русь була заселена великоросами, які і заклали на цих землях початок історії, що згодом була продовжена в історії володимиро-суздальській, а ще пізніше – московській. Тому саме великороси створили ту культуру і мову, тип державної традиції (княжий), безпосередніми спадкоємцями яких стала Північна Русь, Московське велике князівство, а потім і Великоросія. На думку М.Погодіна, це відбулося тому, що великороси під натиском монголо-татарської орди змушені були масово, майже «поголовно» емігрувати на північ, забравши з собою все, що їм належало: мову, писемність, літературу, фольклор, політичні традиції та інститути. У XIV ст. спустошені землі Південної і Західної Русі заселили нові народи, які прийшли з Карпат. Новоутворена народність отримала згодом самоназву – малороси [54 с. 183].

Сучасний російський дослідник О. Міллер вважає, що з цього часу розпочинається «привласнення» української території російським націоналізмом і воно було «не актом, а процесом, який охоплював й ідеологічне, і символічне, і художнє, і топографічне освоєння простору, котре сприяло утвердженню у соціальній свідомості ідеї про їхнє національне право володіти українською територією» [61, с. 156].

Проти підходів М. Погодіна активно виступив М. Максимович, який протягом 1856 – 1857 рр. підготував одинадцять статей, об'єднаних під назвою «Филологические письма к М.П. Погодину». Вони публікувалися у слов'янофільському журналі «Русская беседа». У них М. Максимович аргументовано доводив, що українці (малоросіяни) «залишилися донині у своєму рідному Київському краї, у своїх старовинних містах і селах зі своїми переказами і звичаями, – ми залишилися на корінні, з якого не в силі були зірвати нас урагани і бурі, навіть гроза батієва» [54, с. 230]. «... У давні часи ми і наша

земля називались власне Руссю і руською землею, а наш південний діалект називався руською мовою» [54, с. 209]. Погодін відповідав на «листи М. Максимовича», які друкувалися на сторінках тієї самої «Русской беседы», і двічі йому у своїх листах заперечував Максимович.

На думку сучасного російського дослідника Олексія Міллера, переписка між Максимовичем і Погодіним була чи не першою спробою «розділити Русь», коли за допомогою історичних аргументів намагалися обґрунтувати права на територію, на встановлення того чи іншого варіанта «етнічної ієрархії» [62, с. 83–84].

Проте головним стовпом культурного відсепарування української мови від загальноросійського стовбура став не М. Максимович, а П. Куліш, який, на відміну від першого, кваліфікував її саме як окрему «мову», а не «наріччя» [76, с. 125]. При цьому він вважав українську мову виразником народного духу, що формує народність, і розглядав її не лише культурним надбанням, а й політичною зброєю, яка мусить об'єднати «паненят з мужичинятами» [49, с. 158–159].

Усе ж, наприкінці 50-х рр. XIX ст. у науковому середовищі Російської імперії уже не велися лінгвістично-філологічні диспути щодо існування української мови. Російські «інтелектуали» змушені були де-факто визнати її самостійний розвиток, але переорієнтувалися на доказування непотрібності, історичної неперспективності «южнорусского языка». Яскравим прикладом такого підходу може слугувати позиція М. Добролюбова, який на сторінках «Современника», визнаючи існування української літератури, писав, що українська мова мало чим відрізняється від російської, у той же час вона позбавлена вишуканості, надто проста й може бути «привабливою» лише для простолюду. При цьому стосовно української мови він вживав термін «наречие», а не «язык», підкреслюючи цим її вторинність і підпорядкованість російській [27, с. 108–109].

Ще далі пішов слов'янофіл В. Ламанський, який відніс українську мову до розряду звичайних мовних говірок і заявив, що для Малоросії і Великоросії уже вироблена єдина спільна літературна мова – російська. Під це твердження було

підведено політичну основу. Зокрема, він стверджував, що українці, росіяни і білоруси нерозривно пов'язані єдиною православною вірою, громадянськими установами і тому «відхід від Росії Києва з його областю привів би до розкладу і розділу» Російської імперії [10, с. 117].

Незважаючи на такий спротив, українська мова поступово входила в літературу, освіту, науку. Цьому сприяла певна лібералізація внутрішнього життя Російської імперії, яка була пов'язана з реформаторською діяльністю імператора Олександра II. Зокрема, було знято заборону на друк творів членів Кирило-Мефодієвського товариства. Незабаром П. Куліш зміг відкрити у Санкт-Петербурзі власну друкарню, в якій протягом 1860 – 1862 рр. у серії «Сільська бібліотека» було надруковано 39 брошур українською мовою. Це більше ніж за попередні сорок років. Серед них Шевченків «Словарь южнорусский», «Граматика» П. Куліша, «Оповідання з святого письма» отця С. Опатовича [73, с. 129]. Завдяки українським інтелектуалам книги українською мовою почали з'являтися не лише у Санкт-Петербурзі, а й в Україні, Москві.

Нову загрозу збоку України загалом і її мови зокрема імперські власті відчували у зв'язку з польським повстанням 1863 р. Через те, що багато польських шляхтичів, учасників повстання, походило з Правобережної України й навчалося у вищих навчальних закладах, розміщених на її території, а також через острах, що героїчний приклад змагання за свободу у спорідненої нації буде зразком до наслідування серед українців, офіційний Петербург спрацював «на випередження». Таким ударом був Валуєвський циркуляр (1863), у якому стверджувалося, що «никакого особого малороссийского языка не было, нет и быть не может», друк україномовних книжок зводився лише до художньої літератури, та й то з різними обмеженнями. За 7 років дії циркуляру було видано всього 20 українських книжок – стільки ж, як упродовж одного 1862 р.

Можна стверджувати, що в другій половині XIX ст. мовна ситуація на українських землях стрімко змінюється. По-перше, школи (середні та вищі) були переведені на російську мову викладання. По-друге, розпочався активний процес скорочення кількості початкових шкіл. Про це свідчить те, що на Чернігівщині

у 1876 р. у порівнянні із 1768 р. на одну школу було 6760 дітей і 648 дітей відповідно. До того ж, її теж почали русифікувати. Влада активно замінювала новими російськими школами старі українські «дяківські школи», які оминали місцеві тривкі культурні традиції [19, с. 143]. Таким чином, найпотужнішим чинником нищення української мови стало створення російських шкіл. Причому нацбільше це відчувалося у вищих навчальних закладх та класичних гімназіях. До вищих навчальних закладів активно залучало вихідців із великоросійських губерній. У Київській духовній академії і семінарії близько половини набору студентів становили абітурієнти з Костромської, Ярославської та Владимирської губерній [96, с. 36].

У 1876 р. на підставі доносів М.Юзефовича, екс - куратора київської шкільної округи, співзасновника Південно - Західного Відділу Імператорського Географічного Товариства й голову Київської археографічної комісії, було видано Емський указ, який вводив ще більше заборон всього українського й загальмував український літературний процес до революції 1905 р.

Таким чином, практично все українське книгодрукування, журналістика та великою мірою наукове життя зосередилося в південноукраїнській частині України, насамперед у Львові. Слід відзначити, що завдяки діяльності народовців у Галичині у 60-х - на початку 70-х рр. ХІХ ст. і культові Шевченка, який вони запровадили в середовищі освічених галичан, тут склалася стійка концепція розбудови літературної мови на наддніпрянській основі. Дискусії велися лише з приводу припустимої частки галицизмів у такій мові.

Українська мова не була затребувана й у владних структурах, знання російської мови полегшувало доступ до державної служби. З цього приводу В. Шандра зазначає, що українська мова не була затребувана в державному управлінні, освіті, навчанні, у видавничій справі, більше того – була переслідувана, не розвивалася, і для значної частини управлінської культурної еліти України російська мова стала якщо не рідною, то принаймні такою, що давала доступ до влади й уможливлювала кар'єру [95, с. 14].

Така політика проваджена Російською імперією дала свою результати. Культурний й освітній рівень українців занепадав. Проблема в тому, що рештки української освіченої верстви населення вважалися глибокопровіційними й меншовартісними. На думку З. Когута ці рештки українських освітян, наприкінці XVIII – на початку XIX ст. поділялися на два типи: перший був зорієнтований на розчинення в середовищі російської еліти й у підсумку повне злиття України із Росією; другий тип мав на меті відновити «права і вольності», які були отримані ще за часів Б. Хмельницького козацькою старшиною. Цей другий тип, який З. Когут називав «традиціоналістами» стали основою для зародження й становлення українофільського руху, який й розпочав боротьбу за українську мову. Це логічно вписувалось в загальноєвропейський процес [42, с. 126].

Австрійські імператори, на відміну від російських, проводили на українських землях відносно лояльну мовну політику: вони дозволяли українській спільноті відкривати школи і навчатися рідною мовою.

На Буковині проводилася деструктивна мовна політика: тут насаджувалася німецька, а згодом румунська мови. На відміну від австрійського законодавства, румунське на українських землях не передбачало жодного випадку офіційного використання української мови. Мовна політика Румунії, яку вона проводила на території Буковини і Бессарабії, практично нічим не відрізнялася від мовної політики Росії, яка вважала українців етнографічною групою росіян, подібно як Румунія вважала буковинців українізованими румунами, які втратили рідну мову. Тобто румунська влада вважала, що в Північній Буковині та Бессарабії мешкають не українці, а слов'янізовані румуни. Тому на цій території України румунська мова була проголошена державною. У зв'язку з цим на роботу в державні установи приймалися ті, хто знав румунську мову. У той же час українська мова в державних органах заборонялася. На Північній Буковині було закрито всі українські школи, гімназії, кафедри (у Чернівецькому університеті), культурно -освітні товариства, накладено заборону на ввезення українських книжок і музичних творів [70, с.172].

Відтак, мовна політика центральної влади Румунії на українських землях була спрямована на поширення румунської мови в освітній сфері, тобто на обов'язкове відвідування буковинцями шкіл лише з румунською мовою навчання, що призвело до занепаду українських шкіл та української мови.

У порівнянні з мовною політикою Румунії та Австро - Угорщини, мовна політика Чехо - Словаччини щодо української мови була лояльнішою. Незважаючи на те, що Чехо - Словаччина у Закарпатському краї проголосила чеську мову державною, вона поступово збільшувала кількість освітніх навчальних закладів як чеською, так й іншими мовами, в тому числі й українською.

Революція 1905 р. в Росії була справжньою подією в суспільному становищі української мови. У листопаді 1905 р. *de facto* перестав діяти Емський указ (на законодавчому рівні його так ніколи й не відмінили). У той час російська культура, впливала на духовність українського народу й інших народів, що перебували під політичним й культурним впливом Росії - досягла великого розквіту у ХІХ—ХХ ст [50, с. 142— 143].

Завдяки активній пропагандистській діяльності української інтелектуальної еліти, насамперед М.Грушевського, принцип упровадження української мови в освітню галузь, як і в культурне життя, поступово прищепився в громадській свідомості ще до початку Першої світової війни.

Перша світова війна, була трагедією для всіх народів Європи, однак в особливо жахливій ситуації опинилися саме українці, які, будучи громадянами двох супротивних держав, мусили воювати по обидва боки фронту. На початку війни у Російській імперії було закрито всю українську періодику, регіональні осередки, українські видавництва, заборонено друкувати будь - що українською мовою, багатьох українських діячів вислано за межі України. Внаслідок агресії сусідніх держав наша Батьківщина втратила свою незадовго перед тим здобуту незалежність і була, відповідно до міжнародних мирних угод, розподілена між такими країнами, як: СРСР (більшість українських земель – від східних кордонів до ріки Збруч); Польща (Галичина, Підляштя, Холмщина, українське Полісся і

Західна Волинь); Румунія (Буковина); Чехо - Словаччина (Закарпаття). Окрім того, все це спричинило вагомий відтік політичних емігрантів до країн Європи і, менше, Америки. Був лише один позитивний аспект тієї війни – відкрилися кордони, які впродовж століть, розділяли націю. Завдяки переміщенню військових частин галичани, зокрема Січові Стрільці, мали змогу спілкуватися з місцевим східноукраїнським населенням, а наддніпрянці – вояки російської армії – з автохтонними галицькими українцями. Так швидко нівелювалося відчуження між представниками двох гілок народу і зростала соборна самосвідомість, а неоціненну роль у цих процесах відігравала саме українська мова [28, с. 331].

Наприкінці Першої світової війни окремі місцевості Закарпаття опинилися в руках трьох держав: Чехо - Словаччини (найбільша частина), Угорщини та Румунії. Воєнна ситуація склалася така, що українці Закарпаття одержали змогу самостійно визначитися, до складу якої з названих держав їм приєднатися (шлях до самостійного державобудування закарпатцям був закритий через тотальну окупацію краю, а з'єднатися з УНР перешкоджала румунська і польська інвазія на сусідні українські землі). Тож Центральна Руська Рада, членами якої були представники всіх місцевих народних рад, 8 травня 1919 р. одноголосно вирішила увійти до складу Чехо - Словаччини на правах автономії під назвою Карпатська Русь. Сен - Жерменський договір (1918 року) гарантував цій частині українських земель найвищий ступінь самоуправи, включно з регіональним парламентом і можливістю обирати місцевих урядовців з корінних мешканців. На підставі цього документа сформульовано відповідні пункти чехо - словацької конституції та мовного закону, які дозволяли вживати української (русинської як діалекту, а не якоїсь окремої) мови в судочинстві та освіті і загалом делегували регулювання мовних питань в автономії місцевому парламентові. Однак тут на перешкоді стали, як не парадоксально, самі закарпатські українці, які, перебуваючи в попередні кілька століть під дуже тяжким колоніальним гнітом, не спромоглися ще витворити впливової національної еліти.

Від перших днів після Лютневої революції 1917 р. українська мова отримала нові перспективи розвитку – вперше стала об'єктом цілеспрямованої мовної політики.

Тут слід наголосити, що, відповідно до даних сучасної соціолінгвістики, мовну політику можна здійснювати у двох напрямках:

- статусному, який полягає у збереженні чи зміні статусу мови (реалізується насамперед через рівні законодавчі акти);
- корпусному, що передбачає кодифікацію, стандартизацію та вдосконалення мовних норм [3, с. 120].

Як свідчить дослідниця мовної політики українських урядів доби Визвольних змагань О.Данилевська, визнання державного статусу української мови поступово викристалізовувалося в ході революції, хоча й не всі учасники подій в Україні прихильно ставилися до питання. Цікаво, що найчастіше державною називали українську мову у пресі, незрідка термін державна мова фігурує і в текстах різних обіжникових розпоряджень, наказів тощо [23, с. 120]. Відродження Української державності в 1917 році зумовило розвиток національної культури, а з нею і мови. Одночасно зі створенням УНР українська мова була проголошена державною. Це стимулювало розвиток української преси й значне збільшення кількості українських книжок.

1917 року було започатковано видання газет «Нова рада», «Народна воля», «Боротьба», «Робітнича газета». З'явилися органи масової інформації в Харкові, Катеринославі, Полтаві, Вінниці, Катеринодарі, Новоросійську та ін. [57, с. 29]. У березні цього ж року в Києві відкрито першу українську гімназію, а наступного засновано Київський і Кам'янець-Подільський українські університети, створено Всеукраїнську академію наук, Центральну наукову бібліотеку (нині — Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського). Ці факти були дуже важливими для розвитку української літературної мови.

За умов надання українській мові статусу державної, відпала необхідність відстоювати право на її існування, однак невідкладного вирішення потребували інші мовні проблеми: у державному секторі – запровадження

української мови в діяльності владних та управлінських органів (широка українізація); українізація освіти; у культурній сфері – впровадження української мови для видання періодики та книжок державною мовою, у театральному й кіно – мистецтвах тощо; унормування мови через кодифікацію правопису та нормативно-стилістичної сфери; створення національних систем термінів, розгортання мовозначних досліджень [66].

Також у березні 1917 р., після заснування Центральної Ради було ухвалено, що мовою спілкування в ній повинна бути українська, яку називали офіційною чи урядово - офіційною. У зв'язку з цим Рада клопоталася перед Тимчасовим урядом, аби той видав акт, який би легалізував використання української мови у справочинстві на території України. З червня 1917 р. Генеральний секретаріат постановив українізувати армію.

Як з'ясувала Оксана Данилевська, вперше офіційно термін державна мова вжито 24 березня 1918 р. у Законі «Про запровадження української мови у банківській і торговій сфері» [23, с. 122]. І хоч багато хто, навіть Сергій Єфремов, називав той закон утопічним, він мав велике значення, адже закріплення в українській суспільній свідомості за українською мовою статусу державної – важливий етап у визріванні української національної ідеї.

Конституція УНР, затверджена 29 квітня 1918 р., була написана українською мовою, але не містила жодної статті про права будь - якої мови у тому числі української. Це пояснюється, очевидно, тим, що Центральна Рада твердо дотримувалась концепції демократичного вирішення мовного питання й дбала про національні права та свободи всіх народів, які населяли Україну.

Гетьман Павло Скоропадський, який сам завжди декларував свою двокультурність і двомовність, у питаннях мовної політики спирався на засади, що їх виробили його попередники. Понад те, саме він особливу увагу звернув на корпусний вектор мовної політики, створивши в серпні 1918 р. при Державній Канцелярії Термінологічну комісію на чолі з А.Кримським. Завданням комісії було виробляти українську адміністративну та юридичну термінологію і редагувати всю гетьманську документацію. Паралельно при міністерстві шляхів

діяла аналогічна комісія, але, очевидно, технічного спрямування. Власне за Павла Скоропадського було затверджено «Найголовніші правила українського правопису». Задля того, аби українізація справочинства відбувалася оперативно та якісно, були надруковані бланки державної документації, а також організовані курси для працівників міністерств, особливо дбав про цю справу міністр шляхів Б.Бутенко [98, с. 84].

Архівні дані, які опрацювала О. Данилевська, свідчать про серйозні зміни в мовній поведінці тогочасних українських обивателів: «Поступово державні установи починали асоціюватися в пересічних громадян з українською мовою, і це зумовило іншу схему зміни кодів: якщо раніше, звертаючись до органів влади, мовці, незалежно від того, яка мова для них була функціонально першою повсякденному вжитку, вдавалися до російської, то за часів Гетьманату набирає сили тенденція вживати в офіційному спілкуванні українську мову» [23, с.132].

Майже відразу по приході до влади, 3 січня 1919 року, Директорія видала закон «Про державну мову в Українській Народній Республіці», який зобов'язував українську мову «в Армії, Флоті і всіх урядових та загальних громадських публічно - правних установах», при цьому не забороняючи громадянам звертатися до державних установ своїми рідними мовами [23,с.144].

Дуже вагомою була робота Директорії і в напрямі корпусної мовної політики: уряд скерував значні кошти Науковому Товариству в Києві для видання термінологічних збірників.

Завдяки цим та деяким іншим заходам українська мова здобула місце в числі соціальних символів.

Важливим показником успішності мовної політики 1917-21 рр. є розвиток преси, а з нею й публіцистичного стилю. Кількість періодичних видань упродовж 1917-18 рр. невпинно й дуже інтенсивно (якщо зважити на воєний стан) зростала. Слід наголосити, що преса тих років була одночасно і суб'єктом, і об'єктом мовної політики. Як суб'єкт преса була тим форумом, де піднімалися та дискутувалися різноманітні проблеми, пов'язані з українізацією державною й громадського життя (величезна кількість публікацій, напр., присвячена

запровадженню української мови в освіті, різноманітним аспектам культури мови), об'єктом вона ставала у випадках, коли держава, усвідомлюючи роль медіа, опікувалася періодичними виданнями, фінансуючи їх чи відкриваючи нові [43, с. 97].

У церковному житті того періоду українська мова впроваджувалась завдяки діяльності УАПЦ на Наддніпрянщині та УГКЦ в Галичині.

Підсумовуючи здобутки українських урядів періоду визвольних змагань у галузі мовної політики, можемо стверджувати: вони значні, але не лише тому, що була правильно укладена стратегія і тактика українізаційних процесів (а така була), а ще й тому, що суспільна свідомість мовців була незмірно вища, аніж це спостерігаємо тепер. Реформи в мовній галузі ініціювали не вищі чиновники, а пересічні громадяни – учні та студенти, їхні батьки, творча та наукова інтелігенція, військовики.

Досліджуючи мовнореформаторську діяльність українських урядів того часу, можна стверджувати, що вони мали на меті встановити типологічні ознаки мовної політики, яку вони здійснювали, визначити напрями, а згодом з'ясувати практичні результати її здійснення. Для цього ними було заплановано такі завдання:

- вибрати критерії для соціолінгвістичної інтерпретації фактів мовної політики, яку провадили Центральна Рада, Гетьманат, Директорія УНР (на основі науково-критичного аналізу лінгвістичної літератури з проблем мовної політики);
- виокремити директивні документи в законодавчому забезпеченні діяльності урядів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, що дають підстави для висновків щодо провадження мовної політики у той період;
- проаналізувати в аспекті наступності й послідовності мовну політику Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР;
- визначити механізми реалізації тогочасної статусної мовної політики;

- з'ясувати труднощі, які перешкоджали втіленню мовнореформаторської стратегії;
- дослідити результати тогочасної статусної мовної політики;
- у визначенні пріоритетів корпусної мовної політики встановити роль держави;
- дослідити роль держави в організації мовознавчих досліджень:
 - а) у процесах кодифікації правопису;
 - б) у створенні національних систем термінів;
 - в) у процесах нормалізації літературної мови;
- окреслити перспективи мовної політики досліджуваного періоду [23, с.126].

Варто зазначити, що названі вище уряди не вичерпували розмаїття політичних утворень тієї доби, як владні структури. Так у ці часи владу в Україні намагалися зберегти або здобути Тимчасовий уряд Росії, численні російські політичні угруповання, українські анархісти тощо. Оскільки в усіх них були власні політичні ідеології, то й мовні проблеми, які виникали на тодішніх українських землях вони розглядали крізь їх призму. Проте варто зазначити, що конкретних заходів щодо впливу на мовну ситуацію в Україні вони не передбачали, оскільки статус української мови у ті часи не мав вирішального значення для його зміни.

Такі риси, як цілеспрямованість, систематичність, наступність й послідовність були притаманні лише мовнореформаторським заходам, провадженими тогочасними урядами Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР, які прагнули реалізувати ідею української державності. Така діяльність цих урядів у вигляді мовнореформаторських заходів дає підставу кваліфікувати їх як мовну політику, оскільки вона мала характер політичної альтернативи.

Мовна політика часів урядів Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР потребувала створення стратегії, при цьому принципове значення мало те, що ця стратегія мала на меті відмежування мовнореформаторської діяльності усіх вищенаведених урядів. Для цього вони залучили найавторитетніших українських

мовознавців того часу, а саме І. Огієнка, А.Кримського, Є. Тимченка, які погодилися створювати українську лінгвістичну школу під егідою Української академії наук. Згодом, мовознавці вже наступного покоління, а саме В. Ганцов, О.Курило, О.Синявський розвивали українську лінгвістику й на початку радянського періоду, завдяки чому, як зазначає Ю. Шевельов, «уперше в історії українського мовознавства постали наукові осередки і почали творитися окремі наукові школи з своїми власними традиціями, накреслилася можливість переємности, нормального контакту поколінь» [98, с. 58].

Радянська влада, яка з перемінним успіхом творила в деяких регіонах України альтернативні до власне українських уряди, і спочатку зрозуміло, різко негативно ставилась до українізаційних процесів, була змушена з часом долучитися до них задля того, аби здобути собі прихильність серед українців.

У серпні 1920 р. Раднарком УСРР ухвалив декрет, яким українську мову запроваджено до вживання в державних закладах і як навчальну дисципліну у школах. В квітні 1922 р. ВКП(б) проголосив політику коренізації партійно - державного апарату, яка в Україні мала форму українізації. У 1923 р. українську мову разом з російською визнано за «дві загальноживані мови». На початку 1926 р. згідно з положенням Раднаркому держслужбовці мусили цілком перейти на українську мову або піти з посад. Але вже в березні 1926 р. почалася таємна підготовка до згортання українізації [57, с. 30].

Загалом наприкінці 20-х рр. 80% праць співробітників УАН публікувалися українською мовою.

Дуже важливим показником сприяння чи перешкоджання розвитку мови є ставлення влади до бібліотек і загалом книжок. Від перших років радянської влади україномовні та українознавчі книжки потрапили під серйозну загрозу. Територія України трактувалася як така, що перебуває під юрисдикцією російських цензурних органів.

29 серпня 1922 р. Засновано український цензурний орган – Центральне управління у справах друку, підпорядковане відповідному російському органу. Цензурі підлягала вся друкована продукція, крім видань партійних і державних

органів. Ідеологічний нагляд провадився також над театрами кіно і всіма масовими видовищами [103, с. 58].

Вилучені книжки тисячами примірників чи пудами відправляли як макулатуру на паперові фабрики.

У підсумку можемо стверджувати, що українізація, стратегії якої розробляли учасники Визвольних змагань, і яка фактично почалася ще в 1917 році, а потім була вимушено підхоплена Радянською владою, мала насправді величезне значення у розвитку української мови. Загалом діяльність більшовицького уряду можна охарактеризувати як нищівну для національно-культурних здобутків українського народу часів УНР. За два роки влади більшовиків було ліквідовано українські університети, гімназії, скорочено випуск українських книжок. Якщо у 1917 р. книжки видавали українською мовою – 747, а російською – 452, то у 1922 р. було таке співвідношення: українською мовою – 186, російською – 491 [57, с. 29].

Не можна не згадати польську політику на окупованих українських землях, яку ілюструє формула: «Поділяй і владарюй». Справді, аналіз польського законодавства, що стосувалося національного життя українців як одної з найбільших якщо не найбільшої меншини, яка до того ж мешкала компактно па своїх етнічних територіях, свідчить, що різні українські історико - етнографічні регіони мали в очах уряду неоднакові права. Відмінними були, між іншим, для захоплених Польщею різних регіонів України інструкції, які регламентували діяльність освітньої сфери.

Динаміка процесів в освітній галузі на анексованих Польщею українських територіях свідчить про поступове неухильне згортання мережі україномовних закладів. З 1924 р. почав діяти закон про обмеження вжитку української мови в адміністративних органах, суді і школі.

На Галицьких землях, належних до Польщі, більш - менш безперешкодно розвивалася україномовна преса, майже непідконтрольна цензурі. Волинь, долаючи сильний польський тиск, в сумі видавала 10 періодиків (політичного, церковного і кооперативного спрямування), а Полісся і Холмщина від початку

30-х рр. не мали жодного. В Буковині українська преса та видавнича справа перебували під сильною цензурою. Із приходом румунських окупантів, багато наявних до того періодиків було зразу ж закрито (у тому числі знамениту газету «Буковина»). Доволі демократична чеська влада не створювала якихось серйозних перешкод розвитку преси в Закарпатті. Перепоною українській журналістиці тут була насамперед згадувана вже москвофільська опозиція [45, с. 23].

Якщо оцінювати статус української мови у міжвоєнний період у Галичині, то слід відзначити, що вона була не лише мовою спілкування для селян, буржуазії та духовної і світської інтелігенції, а стала засобом національного самоутвердження, формою виклику, зневаги до політичного режиму. До її звичних функцій додалася особлива функція демонстрації. Загалом, більшість освічених галичан того часу намагалася наблизити своє «койне» до стандартів літературної мови, вироблених на Наддніпрянщині, шанобливо називаючи цю мову великоукраїнською. Публічний мововжиток на галицьких, волинських, лемківських і холмсько - підляських землях наштовхувалася щоразу на більшу чи меншу протидію з боку панівної влади, і сила цієї протидії зростала впродовж усього двадцятиліття окупації.

Завдання - мінімум, яке стояло перед українцями Буковини, що потрапили в найжорстокіші румунські окупаційні умови, було зберегти свою мовну ідентичність. І їм це вдалося. Очевидно, не останню роль тут відіграв потенціал, нагромаджений у попередній національно активний період кінця XIX - поч. XX ст [55, с. 79].

Формальний кінець українізації відбувся у листопаді 1933 р., коли приблизно 10 млн. носіїв української розмовної мови було винищено Голодомором, а спорожнілі землі заселено мігрантами – росіянами (хоч офіційно про припинення українізації ніколи й ніде не було заявлено). Навпаки, на пленумі ЦК КП(б)У оголошено, що розгром українського націоналізму, викриття націоналістичних дворушників, які пролізли до партії є найдоконечніша умова і складова частина більшовицької українізації [38, с. 11].

Від 1936 р., коли виші перейшли під контроль союзно - республіканського комітету у справах вищої освіти, у них почалася неухильна русифікація. Із 1938 р. введено обов'язкове вивчення російської мови з другого класу у всіх школах із національними мовами викладання. Централізація влади у Москві спричинила витіснення української мови зі сфери справочинства, від кінцець 30-х рр. навіть в Академії наук майже не звучала українська мова. І самих українців - працівників Академії у 1937 р. лишилося трохи більше як половина [104 с. 110-111].

Активізувалося фізичне і моральне винищення української наукової і творчої інтелігенції, започатковане ще в нібито спокійні 20-ті рр. Досить потужна хвиля репресій щодо української інтелігенції, від поетів до політиків, прокотилася країною у 1930-х роках. Усі твори репресованих авторів негайно вилучали з бібліотек і шкільних та вишівських програм. Ці процеси чітко контролював НКВД.

Преса поступово русифікувалася. Паралельно до українських центральних і обласних газет, які орієнтувалися переважно на сільську аудиторію, запровадили випуск російськомовних, адресованих насамперед городянам. Штучно україномовну пресу робили менш граматично досконалою, ніж російськомовну, і одним з методів, що допомагали цьому були списки заборонених до вжитку українських слів, натомість, видавців змушували писати своєрідним «суржигом», тобто зросійщеними словосполученнями [102, с. 111].

Від 1939 р. після приєднання до Радянської України західних земель всі сталінські репресивні заходи щодо мови і культури поширилися також і на ці території, зокрема було закрито НТШ [38, с. 10].

Відразу ж після вторгнення німців до СРСР, 29 червня 1941 р., у внутрішньому дворі академічної бібліотеки (теперішня бібліотека ім. Вернадського) було спалено весь спецфонд – близько 100 тисяч книжок [60, с. 200].

У перші місяці німецької окупації нова влада досить лояльно ставилася до культурного відродження українців – відкривалися школи, писалися підручники.

Однак уже від грудня 1941 р. з призначенням Еріха Коха на посаду голови райхскомісаріату в Україні встановлено жорстокий окупаційний режим.

Потужним засобом русифікації в УРСР була освіта. З 1946 р. більшість вишів, у тому числі й відкритий у 1945 р. Ужгородський університет, підпорядкували новоствореному Міністерству вищої освіти СРСР, що прискорило подальше переведення на російську мову викладів і документації.

У 1958 р. ЦК КПРС і Рада Міністрів СРСР проголосили, що вивчення національних мов союзних республік не є обов'язковим у школах. Звичайно, що депутати від України, Литви, Латвії, Естонії, Молдавії, Білорусії, Грузії, Вірменії, Азербайджану і Киргизії виступили з протестом на сесії у Верховній Раді СРСР. Поступка, на яку пішло центральне керівництво в Москві, стосувалась можливості вивчення національної мови за бажанням батьків і дітей. Під приводом освітньої реформи було скорочено кількість шкіл з українською мовою викладання, а також зменшено години вивчення української мови та літератури в середніх спеціальних навчальних закладах [59, с. 16].

Певні перспективи на покращення ситуації з мовою в освіті накреслились у період, коли першим секретарем ЦК УРСР був Петро Шелест (1963-1972 рр.). У 1971 р. Юрій Даденков – міністр освіти вимагав, щоб усі українські навчальні заклади було переведено в підпорядкування українського міносвіти, але це йому не вдалося. Після усунення від влади П.Шелеста русифікацію вели ще інтенсивніше. Досить було заяв кількох батьків – і школу переводили на російську мову викладання. Від 1978 р. уроки російської мови запроваджено в українських школах з першого класу, а вчителі російської мови отримували 15% надбавки до зарплатні [83, с. 121].

Отже, політика радянської влади щодо української мови кінця 20-х - 80-х рр. ХХ ст. може бути без жодного перебільшення охарактеризована як лінгвоцид.

В кінці 80-х років незадовго перед розпадом Радянського Союзу відбулися фундаментальні зміни мовної ситуації в СРСР. Почався «тріумфальний хід» законів про мови, завдяки яким всього за два роки (1989 - 1990) у всіх радянських

республіках був дан старт мовним реформам з далекосяжними наслідками геополітичного характеру [65, с.7].

Але у 1978 р. вийшов «Брежневський циркуляр» – постанова ЦК КПРС про посилення вивчення і викладання російської мови і літератури. У 1983 р. – «Андроповський указ» – постанова ЦК КПРС про посилення вивчення російської мови в школах, який якнайкраще ілюструє втручання владою у статус української мови. Цією постановою було визначено доплату до заробітної плати вчителям у розмірі 15% за російську мову викладання. Зменшувалась кількість шкіл в Україні та відсоток учнів, що відвідували такі школи (74% в 1956-1957 навчальному році, 54,6% у 1980-1981 навчальному році та 47,5% у 1988-1989 навчальному році). Зменшувалась й кількість українських книжок та періодичних видань на душу населення (і за назвами, і за тиражем); скорочувалося викладання української мови та літератури; історія України як предмет була повністю інкорпорована в курс історії Росії та СРСР. Проте русифікаторська політика в Україні завжди спричиняла протидію, яка в часи Перебудови постала як активна діяльність [88, с. 44].

28 жовтня 1989 р. Верховна Рада УРСР ухвалила Закон «Про мови в Українській РСР», який фактично діяв до липня 2012 р. і згідно з яким українська мова в Україні була єдиною державною, а відповідно офіційною. Цей закон гарантував забезпечення статусу української мови як державної з метою сприяння всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу, гарантування його суверенної національно-державної самобутності. Але російській відводилася роль мови міжнаціонального спілкування. Причому, громадянам Української РСР гарантувалося право користуватися своєю національною мовою або будь-якою іншою мовою [33] .

Мова міжнаціонального спілкування - мова, що забезпечує мовні контакти між усіма народами в межах держави. Такою мовою в Радянському Союзі була російська мова [84, с. 256].

На підставі цього закону сформульовано і статтю 10-ту Конституції України (28 червня 1996 р.), у якій зазначено, що акти найвищих органів

державної влади й управління Української РСР ухвалюються українською мовою і публікуються українською та російською мовами. Ст. 11 проголошувала, що в Українській РСР мовою спілкування, діловодства і документації, а також взаємовідносин державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій є українська. Мовою з'їздів, конференцій, форумів, а також пленумів, засідань, зборів, нарад, інших зібрань державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій в Українській РСР, як підкреслено в ст. 15, є українська. Вона набувала чинності в прокурорському нагляді, арбітражі, нотаріаті, судочинстві, в юридичних справах. Відповідно до Закону, українська мова використовувалася для підписання міжнародних договорів Української РСР зі свого боку з іншими державами [33].

Закон про мови не був радикальним, оскільки постійний наголос на розширенні прав української мови супроводжувався у ньому не менш постійними застереженнями щодо забезпечення прав російської мови – практично у тому самому обсязі, що й до прийняття Закону. Проте в літературі піднялася гостра дискусія, спричинена русофонами. Вони наполягали на тому, що введення Закону про мову (навіть у такій декларативній формі) утискає права людини [20]. Ця дискусія триває й досі і визначає проблемні обриси теми дослідження сучасної мовної ситуації в Україні. В ній беруть участь науковці, політики, публіцисти і навіть пересічні громадяни.

Основна теза русофонів сформульована в книзі В.Б. Гриньова та О.С. Гугеля «Втрачене десятиліття – обриси новітньої політичної та економічної історії України», де завуальовано проведена теза про необхідність домінування російської мови. Вона звучить так: «Примусова «українізація» суспільного життя, особливо в сфері мовної політики, – відхід від демократичного мислення» [21, с. 37]. Таке положення виглядає більш ніж надуманим. Адже державна політика в мовно-культурній галузі, з одного боку, не посягає на мовно-культурну ідентичність своїх громадян, з другого – створює певні умови (більш або менш успішно) для поступових змін. Ми бачимо, що більшість етнічних

росіян, які проживають на території України свідомо чи підсвідомо ототожнює себе з українською державою (як громадяни). Водночас мало хто з них готовий до зміни власної мовно-культурної ідентичності, тим більше, що вживання української мови традиційно асоціюється з нижчим соціальним статусом [76, с. 239].

Позитивом цих законодавчих актів є те, що українська мова істотно розширила сферу свого функціонування. Негативом – те, що в них не передбачено чітких і жорстких механізмів контролю за виконанням вимог, прописаних у законах. Взагалі, слід визнати, що через кількасотрічний статус українців як нації, що обмежувалася правом користування власною мовою, у нашому соціумі виробилась дуже складна, унікальна, порівняно з більшістю європейських країн, мовна ситуація:

- по - перше, в Україні дуже велике число громадян розмовляє російською, яка власне і була впродовж трьох сторіч домінантною за соціальним статусом;
- по - друге, Росія впродовж 28 років української незалежності не випускає нашу державу з - під медійного й політичного контролю, постійно підживлюючи серед російськомовних українців різноманітні фобії та необґрунтовані стереотипи щодо процесів українізації [52,с.103].

Тому, очевидно, впродовж усіх 28 років незалежності політики різних рангів і партій дозволяють собі спекулювати «мовним питанням».

Висновки до розділу II

Виходячи з проаналізованих історичних фактів функціонування української мови на українських землях в різні часові періоди можемо констатувати, що її навмисно знищували, і задля цього були використані такі методи:

1. Викорінення української мови з богослужіння, культури, освіти, побуту (в сучасності ми спостерігаємо такі ж методи, однак, подекуди більш прихованим шляхом);

2. Не визнавався сам факт існування української мови, про неї якщо і йшлося, то як про діалект або польської мови, або російської (прослідковуючи риторичку Російської Федерації щодо України, на рівні колишньої імперії так нічого і не змінилось);

3. Здійснювалась русифікація української мови у всіх доступних для цього сферах (засоби масової інформації, особливо преса, реклама та інше також поки що не українізується, а скоріше, навпаки) [77, с. 19].

Загалом, ведучи мову про політику України щодо своєї державної мови та мов національних меншин слід пам'ятати слова, які сказав ще у 2000 році І.Дзюба: «Очевидним є те, що в Україні українська мова – мова так званої титульної, корінної і найчисельнішої нації – не є повноприсутньою в суспільному житті. Вона витіснена на периферію засобів масової інформації, наукового життя, зрештою, і міського побуту – за винятком міст Західної України» [26, с.5].

РОЗДІЛ III. РЕАЛІЗАЦІЯ МОВНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ ЗА ЧАСІВ НЕЗАЛЕЖНОСТІ

Професорка С.Савойська пропонує в мовній політиці України доби незалежності виокремлювати кілька етапів, а саме 3:

1. Тривав від 1991 р. до 1996 р. і який дослідниця кваліфікує як загалом конструктивний;

2. Від 1997 р. до 2004 р., в основу якого ліг закон «Про ратифікацію європейської хартії регіональних мов або мов меншин». Деструктивність цього періоду походить від хибного тлумачення «мінотарна мова»;

3. Від 2005 р. до 2009 р., що характеризується назагал деструктивним протистоянням між помаранчевою владою Києва і місцевими керівними структурами на південно - східній Україні. Задля справедливості мусимо зазначити, що елементи конструктивності в цей період зберігалися [83, с. 243];

Перелічені етапи становлення та реалізації мовної політики України вітчизняною дослідницею С.Савойською, на нашу думку, доречно було доповнити через значні зрушення у динаміці останніх років:

4. Від 2010 року до 9 червня 2017 р., як і все, дуже наближене у часі, він складний для об'єктивного означення. На початках однозначно деструктивний через протистояння влади В.Ф. Януковича і місцевих україномовних громад, а пізніше влади, яка прийшла завдяки Революції Гідності і місцевих російськомовних громад. 09.06.2017 року зареєстровано проект закону 5670-д «Про забезпечення функціонування української мови як державної». Ініціаторами внесення законопроекту виступили Княжицький Микола Леонідович (VIII скликання), Лозовой Андрій Сергійович (VIII скликання),

Мосійчук Ігор Володимирович (VIII скликання) та ще 74 Народних депутати. Головний комітет: Княжицький М.Л. Комітет з питань культури й духовності.

5. Від 28 лютого 2018 року до 25 квітня 2019 р., з часу визнання Конституційним Судом України неконституційним так званий закон «Ківалова - Колесниченка», офіційна назва якого Закон «Про засади державної мовної політики» №5029-VI, до ухвалення Верховною Радою України Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

6. Від 16 липня 2019 дотепер., з часу, коли Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» набрав чинності до теперешнього часу, коли ми у повній мірі можемо бачити його функціонування та застосування у всіх сферах суспільного життя українців.

Найцікавішим етапом на нашу думку є п'ятий, оскільки з погляду історичної ретроспективи часів незалежності України – він є насичений вирішальними подіями для подальшої долі нашої держави й укоріненні української мови, як найголовнішого чинника й головної ознаки ідентичності української нації. Так, 28 лютого 2018 року, Конституційний Суд України визнав неконституційним так званий закон «Ківалова - Колесниченка» [79]. Цей резонансний Закон України «Про засади державної мовної політики», що має неофіційну назву «закон Колесниченка-Ківалова» було прийнято 05 червня 2012 р. Голосування за нього відбувалося із порушеннями Конституції України та регламенту Верховної Ради України. Закон містить неоднозначне визначення терміна «рідна мова», трактуючи його таким чином: «рідна мова — перша мова, якою особа оволоділа в ранньому дитинстві». Водночас у ч. 1 ст. 3 вказано, що «кожен має право вільно визначати мову, яку вважає рідною» [32, с. 218].

Привертає увагу ще й те, що цей закон підлаштовується більшою мірою, ніж попередній, під дикцію Європейської Хартії регіональних мов та мов меншин. Це виявляється в тому, що регіональні мови називаються на одному диханні з мовами меншин. Для цього вжито неправильний, запозичений з російської переклад «мови меншин» замість «міноритарні мови». Причина зрозуміла: якщо говорити про «мови меншин», то російська належить до мов, що

заслуговують підтримки, адже росіяни в Україні становлять меншину, якщо вживати термін «міноритарні мови», то виникають сумніви, чи належить російська до групи мов, які потребують захисту, адже вона не є міноритарною мовою [5, с. 174].

Вступив цей закон у дію 10 серпня 2012 р., і діяв аж до 28 лютого 2018 р. Насправді, цей закон намагались «відмінити» не один раз, до того як таке рішення виніс Конституційний Суд України, а саме: 23 лютого 2014 року Верховна Рада України скасувала цей закон, прийнявши поданий ще 28 грудня 2012 року В'ячеславом Кириленком проект Закону «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про засади державної мовної політики». Наступного дня, 24 лютого, Верховний комісар у справах національних меншин ОБСЄ Астрід Турс висловила стурбованість тим, що скасування цього Закону може привести до подальших заворушень. 28 лютого 2014 р. з'явилася інформація, що в.о. президента може ветувати цей закон. 3 березня в.о. президента Турчинов О.В. сказав, що не буде підписувати рішення парламенту про скасування цього закону, поки не буде підготовлений і Верховною Радою проголосований новий закон. Новообраний президент України визнав, що скасування мовного закону було помилкою. 3 листопада Петро Порошенко пообіцяв спільними зусиллями вдосконалити мовну політику, тому з «мовним законом 2012 року» ніхто не поспішав «прощатись» аж до визнання його неконституційності КСУ. Але, вже зареєстрований раніше, а саме 09.06.2017р., проект закону 5670-д «Про забезпечення функціонування української мови як державної» після двох читань був ухвалений 25.04.2019 р. 278 голосами народних депутатів. Проти голосували 38, утримались 7, не голосували 25 [45, с. 21]. Тодішній спікер парламенту Андрій Парубій та Екс-президент України Петро Порошенко підписали Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Варто зазначити, що перший Президент України Леонід Кравчук декларував тезу «Немає мови – немає нації» і багато зробив для українізації системи середньої освіти (кількість україномовних шкіл була узгоджена з

кількістю етнічних українців, а їх за переписом 1989 р. нараховувалося понад 72%). За його президенства було відкрито багато україномовних видавництв, газет і журналів, місцевих FM - радіостанцій, бібліотек, а також кафедр українознавства, української мови та літератури, української історії. Розумний баланс у національно - мовному питанні забезпечувало паралельне заснування низки шкіл з мовами національних меншин: польських, угорських, молдовських, гагаузьких та інших. Чомусь російську меншину, автори дуже рідко вносили у цей перелік, переважно тому, що й взагалі не вважали росіян, котрі проживали на території України меншиною.

Все це дає привід стверджувати, що «у першій половині 90-х рр. ХХ ст. русифікаційні процеси в Україні були призупинені» [82, с.82]. Та все ж владний апарат Л. Кравчука не зміг залучити дієвих механізмів переведення вишів по всій державі на українську мову викладання, як також і не спромігся завадити стрімкій русифікації засобів масової інформації. Саме через такі українські та автентичні російські медіа, які мали вільний доступ (переважно до кінця лютого 2014 р.) до всеукраїнського медійного простору і ширилась інформація про «насильственную українізацію», яку сприймали з довірою переважно на сході України.

Як відомо, Л. Кравчук, котрий був змушений піти з поста Президента, а на зміну йому було обрано Леоніда Кучму, котрий був позитивно налаштований на близькі відносини з Російською Федерацією. Уперше на найвищому рівні обіцянка надати російській мові статусу офіційної прозвучала 1994 р., в інавгураційній промові новообраного Президента Л. Кучми (виборчу кампанію фінансував уряд РФ [13, с.20].

Виборчим штабом тодішнього кандидата в Президенти керував Д. Табачник, який внаслідок своєї відданості Кучмі став головою Адміністрації Президента (1994-1996 рр.), а пізніше, вже в уряді Азарова отримав крісло Міністра освіти і науки України (2010-2014 рр.), теж за подібні до тодішньої проросійської влади погляди. Це спричинило вибухову активізацію антиукраїнських сил і різких спад вживання української мови в офіційній

практиці і в навчальних закладах. Так, з вересня 1994 р. статистика фіксує зменшення набору учнів у перші класи з українською мовою навчання на Сході і Півдні України, а темпи переведення шкіл на україномовні виклади послідовно сповільнювалися [76, с. 240].

Проте існують ознаки того, що Л. Кучма теж не зовсім відхилив ідею творення нації за допомогою української мови. Відомі такі його висловлювання, як-от: «Без українських книг немає української культури і держави», [111, с.177], або «Зміцнювати мову – означає зміцнювати державу» (Л. Кучма на першому засіданні «Ради мовної політики», яку він 2001 р. знову розпустив). У своїй книжці «Україна – не Росія», що показово вийшла в світ аж наприкінці його другого, останнього терміну правління він стверджує про українську мову як характерну ознаку держави: «Одним з найважливіших параметрів держави є державна мова. На Україні це, природно, українська» [51, с. 258]. Усні висловлювання Л. Кучми такого типу зафіксовано тільки в ситуаціях, коли він говорив перед українськомовною публікою. В інших своїх виступах він зазвичай не згадує української мови або, одночасно, відзначає особливе значення російської. До того ж свої висловлювання щодо української мови він майже не підтверджував вчинками [6, с. 90].

Однак, як і більшість політиків, Л. Кучма далі своїх декларативних заяв не пішов. Доказом цьому є прийнята за його президентства Конституція України 1996 р., де у пункті 10 було визначено українську як єдину державну мову. І хоча певний час Президент робив спроби добитися для російської мови статусу офіційної, але 1999 р. Конституційний Суд України надав Л. Кучмі роз'яснення, що офіційна – це, по суті, те саме, що державна мова. Тож надалі для своїх проросійськи налаштованих виборців Президент пояснював невдачу зі зміною статусу російської мови відсутністю на те волі Парламенту та неможливістю зміни конституційної норми.

Вже в процесі виборів 1999 р. Л. Кучма як тогочасний чинний Президент позиціонував себе вже як супротивник ідей про державний статус російської мови, носієм яких виступав його конкурент Петро Симоненко. Однак, це скоріш

був політичний піар хід, а не зміна поглядів, адже у 1999 р. після повторного обрання, Л. Кучма блокував Проект нового українського правопису, який був спрямований на виправлення тих «каліцтв», яких українська мова зазнала в радянські часи; саме за його президентства відсоток україномовних газет сягнув найнижчої за часи незалежності позначки – 27, 1% [76, с. 241].

Переписом населення 2001 року зафіксовано значне збільшення частки титульного етносу України в порівнянні із попереднім переписом: з 72,7% у 1989 році до 77,8% в 2001 році. Відповідно скоротилася частка другої за чисельністю етнічною групи - росіян: з 22,1% у 1989 році до 17,3% в 2001 році. Такі скачки в напрямку, протилежному довготривалій тенденції, зазвичай виникають після етнічних чисток (чого в Україні не було), або внаслідок етнічної реідентифікації [89, с. 145].

Про повне ігнорування культурно - мовних потреб українців поза межами України з боку другого Президента свідчить і факт, що у славнозвісному «Договорі про службу, співвідношення і партнерство» між Україною та Росією, який Л. Кучма підписав разом із Б. Єльциним у 1997 р., ані словом не згадано про відкриття рідномовних навчальних закладів для української меншини у Росії, хоча таких громадян налічувалося за офіційними даними 4 млн, а за неофіційними – до 10 млн осіб. Саме на час другої каденції Л. Кучми припадає також згадувана раніше ратифікація Європейської хартії регіональних мов та мов меншин (2003 р.), згідно з якою російська мова одержала статус мови меншини, що потребує державного сприяння, а такі держави, як Румунія і Угорщина під прикриттям нібито реалізації положень хартії розпочали активну мовно - культурну експансію на землях Буковини і Закарпаття, аж до видачі громадянам України румунських і угорських паспортів [104, с. 117].

Положення Хартії про те, що підтримка регіональних мов та мов меншин не повинна шкодити державній мові, просто зневажалися, так само як і загальне зобов'язання сприяти єдиній державній мові, яке, за словами проф. Ш. Етера, є завданням держави і не є темою Хартії.

Якщо замислитись над логікою хартії (держава, що ратифікувала її повинна захищати мови, які знаходяться у наближеному до зникнення стані), тоді незрозуміло, яким чином російська мова потрапила до переліку таких мов, адже її функціонування в Україні, подекуди навпаки переважаюче, але аж ніяк не занепадаюче.

Наприкінці 2004 р. переміг кандидат у Президенти від Західної та Центральної України (вперше) – В. Ющенко. Ще напередодні виборів відчутна неприязнь до нього з боку Східної та Південної України призвели до низки протестів проти «примусової українізації», про яку говорили то російські громадські організації, то Партія регіонів В. Януковича, то РФ. Прихильно-байдуже ставлення росуфонів до української мови, що майже постійно спостерігалось на початку 90-х рр., змінилося в багатьох випадках на чітке неприйняття [6, с. 91].

Віктор Ющенко був налаштованим на всебічний розвиток української мови, тому вживав досить ефективних заходів для поліпшення мовної ситуації, а саме: дбав про зменшення податкового тиску на видавців книжок, що виходили українською, сприяв діяльності й поширенню впливу християнських конфесій, які дотримувались у своїй практиці українського мововжитку (УПЦ КП і УГКЦ). Але сталося це не відразу. Після внесення змін до Закону України про телебачення і радіомовлення та заяви віце-прем'єра В. Кириленка про необхідність українізації кінопрокату у 2006 р., нова мовна політика України набула чітко визначену спрямованість. У 2006 р. на розвиток української мови з державного бюджету України було виділено 19,87 млн. гривень. Однак преса, яка виходила у друк в Україні - 85-90% друкувалася російською мовою. Навіть після «помаранчевої революції» кількість російськомовних газет налічувала вдвічі більше числа україномовних газет.

У сфері вищої освіти серед здобутків можна згадати збільшення кількості годин для вивчення української мови за професійним спрямуванням у ВНЗ. Це позитивно вплинуло на погляди українців, які оцінили престиж української

мови, і тому наприкінці 2006 р. 53% респондентів вважали, що державною в Україні повинна бути лише українська мова [3, с. 92].

Варто зазначити, що у 2006 р. в Україні налічувалося 21 417 загальноосвітніх шкіл, у яких 79% учнів навчалися українською мовою, 20% - російською, 1% - румунською, угорською, молдавською, кримсько-татарською, польською, англійською, словацькою чи болгарською мовам. Число студентів вищих навчальних закладів України в 2005-2006 рр. склало понад 505 тис. осіб. З них 84,7% навчалися українською мовою, 15,3% - російською [8, с. 22]. Проте, слід зауважити, що українська мова не мала необхідного престижу на той час й недостатньо широко використовувалась. Незважаючи на те що статистика 2005-2006 рр. показує переважання української мови в сфері освіти, по суті, ця сфера залишається двомовною. Але вже наприкінці 2006 р. на рівні середньої освіти, заклади якої були більше підконтрольні місцевій владі - активізувались русифікаційні процеси. Про це свідчить кількість шкіл та гімназій, до прикладу, у Луганську було лише 6 україномовних середніх загальноосвітніх закладів, в яких мовою навчання була російська, і тільки українознавчі дисципліни викладались українською мовою, в той час як у Криму взагалі був нереальний для розуміння показник: 1 гімназія, куди був величезний конкурс, та окремі україномовні класи діяли в Севастопольській гімназії, котра знаходилась на околиці міста. Цей показник дає розуміння того, що був наявний бойкот місцевих урядовців щодо мовно - політичних ініціатив, але це навіть не можна виправдовувати тим, що українців на ті часи в Криму було 24,4% від усього населення. Адже все ж це українська територія, котра підпорядковувалась Міністерству освіти і науки [53, с. 137].

За президентства В. Ющенка вперше за часів незалежності українізаційна політика була спрямована на сферу засобів масової інформації: встановлено 50% квоти на україномовне мовлення та музику в ефірі всіх теле- і радіостанцій, у 2008 р. ухвалено закон про обов'язковий дубляж чужоземних фільмів українською мовою [104, с.135].

Мовна політика В. Ющенко, котра сприяла поширенню української мови на більшість сфер суспільного життя, так стурбувала Російську Федерацію, що у 2009 р. Президент РФ Дмитро Медведєв надіслав українському Президентові відкритого листа, де звинувачував останнього у витісненні російської мови зі сфери освіти, науки, культури та засобів масової інформації.

В. Ющенко, бажаючи налагодження стосунків з Європейським союзом, розпочав процес імплементації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин (ратифікована у 2003 р., а імplementована лише у 2007 р.). Тож згідно з хартією Україна взяла на себе зобов'язання підтримувати розвиток аж 13 мов (до слова, жодна з європейських країн не опікується такою кількістю національних меншин). Тоді ж Рада Європи, за «сприяння» Росії, відмовилася враховувати історично зумовлені статусні проблеми самої української мови. Зате потім спекуляції щодо того, що нам потрібно захищати російську мову не вщухали. Але ж ця хартія насправді стосується тих мов, що мають обмежену кількість носіїв і яким загрожує зникнення. Російській мові ніщо не загрожує, бо вона, зрештою, має затишне становище у себе на батьківщині, у Росії, чого не можна було сказати про українську мову, котра потерпала на власних теренах.

Також показовим є те, що текст хартії ще у 2003 р. перекладали не з англійської, а з російської, що спричинило неточності та моменти різночитань (в хартії йдеться по захист «єврейської мови», хоча кожна освічена людина знає, що є іврит та ідиш, але аж ніяк не «єврейська»). Найнедосконалішим у перекладі стало тлумачення понять «регіональні та міноритарні мови», в яке хартія вкладає наступний зміст: «мови, які традиційно використовуються в межах певної території держави громадянами цієї держави, які складають групу, що за чисельністю менша, ніж решта населення держави» [104, с.137].

Таке тлумачення може заплутати, адже за даними соціологічних опитувань, що у 2010 р. проводила Ліга Зв'язків, 63% українців використовували російську мову для спілкування [67]. Парадокс в тому, що українці чисельно більша і титульна нація нашої держави, але які використовували переважно

російську мову для спілкування. Саме тому потрібно було провадити політику, яка б мотивувала українців переходити на українську мову спілкування.

Саме такі недоліки у перекладі хартії дали можливість проросійським силам спекулювати, і подекуди (Запоріжжя, Донецьк) запроваджувати регіональною мовою російську.

Віктор Янукович також був одним з тих, хто у своїх передвиборчих обіцянках наголошував на наданні російській мові статусу другої державної. Але так як і Л. Кучма він особисто утримувався від радикальних кроків.

Однак, у вересні 2010 р. депутати від Партії регіонів (О. Євремов), Комуністичної партії (П. Симоненко) та Народної партії Литвина (С. Гриневецький) зареєстрували у Верховній Раді проект закону «Про мови в Україні», де йшлося про те, що «потужним чинником консолідації в Україні є україно - російська двомовність – важливе надбання українського народу». За цим законом російській мові мали б бути надані такі права, що вона хіба що номінально не вважалася б другою державною в нашій країні [82, с.110]. Але під тиском громадськості депутатам довелося відмовитись від первісної версії мовного закону, та прийняти альтернативний – закон «Ківалова - Колесниченка», про який було згадано.

Тут варто зазначити, що цей закон, окрім дестабілізації мовного питання, утруднення ділового спілкування між державними органами, нічого, окрім як стати підставою для відміни чинності Закону про мови в Українській РСР, нічого хорошого не приніс для України.

Щодо інших негативних наслідків мовної політики влади Януковича, то з впровадженням нового податкового кодексу, було скасовано усілякі пільги для українських книговидавців, відмінено закон про обов'язкове дублювання фільмів українською мовою (вимагалось лише, щоб дубляж робився в Україні, а мова може бути обрана довільна), було зменшено розмір Шевченківської премії, надані преференції УПЦ МП тощо.

До слова, у церковному вжитку за час незалежності українська мова усталилася в практиці УГКЦ, яка з 1989 р. вийшла з підпілля і є на сьогодні

однією з найавторитетніших конфесій в Україні, та трьох гілок українського православ'я ПЦУ, УПЦ КП і УАПЦ. Названі конфесії поступово перевели мову своїх богослужінь із церковнослов'янської в українській редакції на сучасну українську. Усі вони мають також мережу вишів духовного спрямування, де виклади і наукові дослідження ведуться українською мовою, а також адресовані різним віковим і соціальним групам читачів періодичні друковані видання, які розповсюджуються по всі території держави, що, безперечно, сприяє розвитку релігійного стилю [46, с. 51]. Якою мовою користується церква є досить вагомим чинником впливу на вірян, адже відношення до церкви як до чогось святого і сакрального певним чином «змушує» людей послуговуватися такою ж мовою у буденності.

Найбільше шкодять відродженню української мови розмірковування про те, що Україна начебто є полікультурною й багатонаціональною державою, які ведуть антиукраїнські діячі. Ці твердження суперечать ст. 2 Конституції України (за якою «Україна є унітарною державою») [44] і сучасним етнодемографічним реаліям, бо майже 80% населення країни становлять етнічні українці. Тобто факту проживання в Україні представників національних меншин ніхто не відкидає, але одночасно з цим і не дає підстав вважати нашу державу багатонаціональною.

Для цивілізованого світу давно не секрет, що саме в столиці Російської Федерації закрито всі українські культурно - освітні центри та установи. Від 2015 р. зліквідовано дві найважливіші українські крайові організації – Об'єднання українців Росії і Федеральну національно - культурну автономію Росії. Поза законом опинилася й Українська Всесвітня Координаційна Рада (УВКР) та Світовий Конгрес Українців (СКУ). Серед багатомільйонного українського загалу в РФ тільки півтори сотні дітей домоглися права хоча б факультативно удосконалювати знання з української мови в недільних школах. Бо українських навчальних закладів у Росії взагалі не існує [18, с. 19].

Що ж до організацій, то Росія вдало вкладала кошти в розвиток своєї ідеології на сході України. Так, у 2009 р. в Луганську за безпосередньої участі

голови фонду «Русский мир» В. Ніконова та «батьків» області О. Єфремова, В. Голенка, В. Тихонова помпезно відкрили центр російської культури і літератури «Русский мир» [20, с. 6]. Невдовзі таким же чином два подібних центри з'явилися і в Донецькій області. Після чого Луганськ і Донецьк заповнили пропагандистські гасла «Великому руському слову – второй государственный язык». Саме на гроші мерії Москви в Луганську з'явилася російська гімназія, відкрита на вимогу торговців сусіднього ринку під патронатом О. Єфремова. А її «фундатор» і незмінний директор А. Подтинна невдовзі стала заслуженим учителем України і депутатом Артемівської в місті Луганську райради. Відтепер – член так званої народної ради «ЛНР». В цьому закладі, який фінансувався з боку РФ, намагались впровадити ідею вивчення української мови і літератури російською мовою, а потім взагалі перевели українську мову у розряд іноземних [86, с.3].

Держава повинна контролювати, а міністерство освіти моніторити, що за заклади відкриваються на території України, і чому навчають українських дітей. Можливо, в дечому тут може прослідковуватись посягання на особисте життя, однак яку освіту і які цінності людині прививаються, такий вплив вона потім у майбутньому буде нести на державу.

До недавнього часу, а саме до прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» на телебаченні переважала російська мова. Не дивлячись на те, що три роки до прийняття цього закону вже діяли мовні квоти, власники телеканалів все ж «викручувалися» шляхом надання українського слова тільки автору або ведучому програми, в той час як всі інші персони послуговувалися російською мовою. З жовтня 2018 р. в телеєфірі україномовною вважається лише та програма або серіал, де звучить виключно українська мова, і саме це зараховується до оновлених 75% (загальної тривалості передач або фільмів) мовних квот. Так, за статтю 10 «Мова аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації» Закону України «Про телебачення і радіомовлення» - п1. Телерадіоорганізації здійснюють мовлення державною мовою.; п.6 Передача вважається виконаною державною мовою,

якщо виступи (репліки) ведучих (дикторів) передачі, осіб, які беруть участь у передачі, виконані, дубльовані, озвучені (з урахуванням вимог цього Закону) українською мовою. Передача, що транслюється у прямому ефірі, вважається виконаною державною мовою, якщо виступи (репліки) ведучих (дикторів) передачі виконані українською мовою [37].

У своїй статті Дацюк коментує закон «Про засади державної мовної політики», який викликав хвилю суспільного обурення та численні акції протесту, подекуди навіть анекдотичного характеру, як от вимога «увести статус гуцульського мовлення на районному рівні». За кілька днів ЗМІ наповнилися численними коментарями експертів (юристів та політологів) стосовно прийняття даного закону, його цілей та можливих наслідків. Однак у ході аналізу закону недостатньо використали досить цікавий метод тлумачення, а саме – історико-політичний. Суть цього методу полягає в порівнянні закону, що тлумачиться, із попередніми нормативними актами, що стосувалися тих самих питань [24, с.26].

Цікаво прослідковуються тенденції у сфері мовної політики саме у законодавчій сфері.

15 лютого 2010 року – Президент України В. Ющенко вніс Указ «Про концепцію державної мовної політики», основні положення якого говорять наступне:

1. пріоритетом державної мовної політики має бути утвердження і розвиток української мови;
2. громадяни України, незалежно (!) від етнічного походження, переконань та займаної посади, повинні володіти українською мовою як мовою свого громадянства;
3. володіння українською мовою посадовими і службовими особами органів місцевого самоврядування є однією з обов'язкових умов для зайняття відповідних посад;
4. приведення практики застосування законодавства у відповідність до Конституції України та Рішення Конституційного Суду України від 14 грудня 1999 року №10-рп (справа про застосування української мови);

5. приведення Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» у відповідність з об'єктом та цілями Хартії в її автентичній редакції;

6. вироблення дієвих механізмів захисту української мови та мов національних меншин України від будь - яких проявів публічного приниження чи зневажання [91].

7 липня 2010 року – Верховна Рада України приймає Закон «Про судоустрій та статус суддів». Суб'єкт законодавчої ініціативи – Президент України. Відповідно до ст.12 Закону «судочинство і діловодство в судах провадиться державною мовою. Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють». У судах, поряд з державною, можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов» у порядку, встановленому процесуальним законом. Використання в судочинстві регіональних мов або мов меншин гарантується державою за рахунок коштів державного бюджету України» [24, с.27].

Виділимо наступні положення Європейської хартії [30], ратифіковані Верховною Радою України, що стосуються використання регіональних мов та мов меншин у судочинстві:

1) у кримінальному судочинстві клопотання і докази, в усній та письмовій формі, не можуть розглядатися як не прийнятні виключно на тій підставі, що вони сформульовані регіональною мовою або мовою меншини;

2) у цивільному судочинстві та під час провадження у справах, що стосуються адміністративних питань, дозволяється подання документів і доказів регіональними мовами або мовами меншин; дійсність для сторін процесу юридичних документів, складених у межах країни, не повинна заперечуватися виключно на тій підставі, що вони сформульовані регіональною мовою або мовою меншини [24, с.28].

Експерти тлумачачи це, відзначали, що такі положення нібито потрібні задля забезпечення точності свідчень під час судового процесу, тому що не всі учасники судових тяганин володіють українською мовою. Іноді, особа, котра з тих чи інших причин була задіяна у судовому процесі, за потреби могла скористатись безоплатними послугами перекладача, якого їй надає держава. Також мова йшла про ведення діловодства на окремих територіях мовою меншин, але через недостатність законних підстав для цього, серйозного функціонування ніде так і не відбувалося.

Отже, українська влада (2010-2012) продовжувала курс своїх попередників у галузі мовної політики, зокрема утвердивши роль української мови як державної у сфері судочинства. Для нас має значення буква закону, і те, що ініціатором удосконалення законодавства в аспекті утвердження статусу державної мови у перелічених вище випадках виступав Президент України.

3 липня 2012 року – 248 народних депутатів України проголосували за Закон «Про засади державної мовної політики». Суб'єктами законодавчої ініціативи виступили народні депутати Колесниченко В.В. та Ківалов С.В. [45, с. 22].

Конституційний Суд України висловив офіційну позицію щодо того, що державна мова є складовою більш широкого за змістом та обсягом поняття «конституційний лад», право визначати та змінювати який відповідно до статті 5 Конституції України належить виключно народу України [44]. Саме це ключове положення і не було взяте до уваги авторами законопроекту. Тобто тільки українці можуть на всеукраїнському референдумі вирішувати як слід проводити реформування мовного законодавства.

Упродовж шести останніх років по всій території окупованого проросійськими найманцями Донбасу українську мову витіснили з місцевих телеканалів, інтернету, радіо. На окупованій території не видавали жодної газети чи журналу українською мовою, не завозили українськомовних видань з України. Зовнішня реклама, мова оголошень, реклама в транспорті, на зупинках – винятково російська. Але робити висновки зарано, адже це лише тимчасово

непідконтрольні українській владі території, тому по «поверненню» їх в українське правове поле, мовна політика буде реалізовуватись там чи не найпершою.

На даний момент в Україні окрім діючого Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який регулює мововжиток української мови як єдиної державної також діє Закон України «Про державну службу», згідно з яким держслужбовці зобов'язані послуговуватись державною (українською) мовою. Звісно, ст.10 Конституції України [44], ніби і діє, однак далеко не всі громадяни є свідомими, тому в українських реаліях, вона, на жаль, нівелюється.

Варто зазначити, що Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» передбачає декілька важливих ідей, які здатні піднімати авторитет української мови:

- обов'язкове володіння державною мовою задля отримання посади (держслужбовці, педагоги, медики), котре буде підтверджуватись сертифікатом;
- регламентація порядку застосування державної мови в державних органах та в публічних сферах суспільного життя (реклама, ЗМІ, освіта, науки, культурні заходи, інформація про товари, обслуговування, охорона здоров'я, транспорт тощо), тобто поширення сфери дії мови на суспільне життя також;
- створення державних інститутів для забезпечення стандартів та захисту державної мови: Національна комісія зі стандартів державної мови, Центр української мови, Термінологічний центр української мови, Уповноважений із захисту державної мови (включно зі службою мовних інспекторів). Щодо останнього слід звернути увагу на те, наскільки чітко авторами продумані мовні експертизи та мовне інспектування. Інспектування стосуватиметься лише порушення вимог обов'язкового застосування державної мови (тобто типові ситуації, коли вас не хочуть обслуговувати українською мовою, фактично відпадають, адже буде змога поскаржитись і адміністративно покарти тих, хто ігноруватиме букву закону);

- введення кримінальної відповідальності – за публічне приниження чи зневажання державної мови (нарівні із наругою над державними символами) [31].

Позитивні сторони даного закону можна перераховувати і надалі, однак, саме прийняття даного закону має безсумнівний успіх, що призвів до розширення функціонування державної мови. Автори законопроекту 5670-д продумали також і терміни впровадження закону після його ймовірного прийняття. Оскільки все ж таки Закон було прийнято, хронологічні рамки, які були прописані у проекті закону виконані. Відтак Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» набув чинності через 2 місяці після його опублікування і передбачатиме додаткові перехідні періоди – для різних сфер до 2-3 років, як й зазначалося у попередньо внесеному законопроекті 5670-д. Такі терміни, з одного боку, дають можливість підприємствам та іншим суб'єктам привести свою діяльність у відповідність до вимог закону – а з іншого боку, унеможливають розтягнення в часі реалізації закону на десятиліття.

Також немалозначущим є той факт, що усі громадяни України на базовому рівні забов'язані володіти державною мовою. Але, за незнання української мови у законі не прописані жодні санкції. Ще одним зрушенням у даному напрямку є те, що жоден іноземець чи особа без громадянства не зможе стати громадянином нашої держави без знання української мови на базову рівні. Вже у 2021 році задля отримання українського громадянства усім потрібно скласти іспит на знання української (державної) мови. Варто зазначити, що наразі до вступу у дію цієї норми на знання української (державної) мови для отримання українського громадянства іноземцю, що виявив такий намір, достатньо розуміти державну мову в обсязі, достатньому для спілкування або вільно володіти нею.

Говорячи про законодавче регулювання мовної сфери в Україні, яскравим прикладом боротьби проти нашої держави (точніше запровадження на своїй території своєї державної (української) мови) є Закону України «Про освіту», обговорення якого проходило досить напружено. Закон прийняли, а ось країни -

сусіди почали завзято критикувати так звану «мовну статтю» (ст.7), згідно з якою нібито Україна утискатиме національні меншини. Насправді, згадана 7-ма стаття не порушує ні Конституції України, ні міжнародного права й відповідає практиці європейських країн. В цій статті права національних меншин захищені. 7-ма стаття – це стаття не так про мови меншин, як про утвердження української мови в тих закладах, які формально є закладами з українською мовою навчання. Найголовнішою проблемою була і є незаконна русифікація (неабияку роль відіграли в роздмухуванні конфлікту також і Румунія, Угорщина) тих навчальних закладів, які є формально українськими. Тому навчальний процес має здійснюватись у межах Закону [56, с.7].

Одразу після початку «мовних суперечок» Венеціанська комісія, яка є дорадчим органом (тобто кожна держава сама може вирішувати чи дослухатись до рекомендацій чи ні), розпочала вивчення Закону України «Про освіту», особливо «мовну статтю». Комісія зробила акцент на захисті російської мови. І от виникає питання: чи усвідомлює повністю ця комісія реалії України? Не варто забувати, що українська мова на теренах нашої держави упродовж віків зазнавала дискримінації. Не винятком стали й часи незалежності, коли на сході України і в Криму українська мова де-факто витіснялась російською. Нині частину території України окуповано, там проводиться жорстка політика русифікації. Але, схоже, що члени Венеціанської комісії думають інакше.

Не дивлячись на позицію стосовно російської мови, все ж комісія зробила логічний висновок, який хоч і не одразу, але заспокоїв найактивнішу з країн – противницю українського Закону «Про освіту», Угорщину, яка прямо заявляла, що буде всіляко перешкоджати європейській інтеграції України та її шляху до НАТО в разі імплементації освітнього закону. Проте висновок Венеціанської комісії доводить, що претензії Угорщини неправомірні й несправедливі, адже Закон «Про освіту» нічим не перешкоджає вивченню угорцями рідної мови на Закарпатті, а дає можливість глибше інтегруватися в українське середовище через повноцінне вивчення української мови [35].

Лише після тривалих суперечок між Україною та іншими країнами, які були невдоволені впровадженням Закону, певна частина українців, хоча б такою ціною, зацікавилась питанням мови в освіті, підтримуючи нашу державу. Про катастрофічну ситуацію з українською мовою на тлі тотальної русифікації звикли замовчувати, адже більшість не хоче протрапити під ярлик націоналіста. Але ж, можливість називати речі своїми іменами – найбільша чеснота інтелектуала. Якщо говорити про співвідношення кількості шкіл, у яких вчать нацменшини, то статистика говорить про те, що Україна є найтолерантнішою у відношенні до них з усіх Європейських держав. Наведемо приблизну статистику: на обліку перебуває 175 шкіл з угорською мовою викладання проти 5 двомовних шкіл, які існують в Угорщині, 170 шкіл з румунською мовою викладання проти одного ліцея, який функціонує в Румунії. З цього випливає, що мовні утиски скоріше надходять з іншого боку, а наша держава на це аж ніяк не зважає, але і не приводить ці аргументи у свій захист. Парадоксально те, чому країни - сусіди не можуть зрозуміти однієї простої істини: які б нормативно - правові акти не захищали вільний розвиток мови національної меншини, навчальні заклади, які є державними, тобто фінансуються з державного бюджету України, повинні бути україномовними. В іншому випадку, у меншин є змога обирати між таким державним закладом, або йти до приватного, який може фінансуватись коштом об'єднань національних меншин [46, с. 56].

Гасло «людина має право сама визначати, яка її мова рідна» фальшиве. Рідна мова – це мова народу кожної людини, мова наших батьків, дідів і прадідів. Про це свого часу говорив народжений в Петербурзі видатний учений, перший український президент Академії наук України В. Вернадський, що він не міг погодитися з поглядом тих, хто, залишаючись українцем приймав російську мову й культуру як рідну.

Нічого дивного і дискримінаційного тут немає. Це факти зі світового досвіду, адже кожна держава повинна піклуватись про розвиток і функціонування насамперед своєї державної мови, яка є рідною для більшості населення цієї країни. Тому посягати на державні школи, і маніпулюючи

фактами, змушувати Україну зберігати такі школи, це як мінімум, просто некоректно.

Питання утвердження української мови як державної постійно повинно перебувати в полі зору уряду. Це можливо лише в тому разі, коли буде створено державний орган з мовної політики, який би аналізував мовну ситуацію, виробляв стратегію і тактику мовного планування, координував і контролював виконання прийнятих планів тощо.

Світовий та й наш досвід свідчить, що найдосконаліше мовне законодавство неефективне без наявності державних органів, які б його впроваджували. Наприклад, Державну програму розвитку української мови, прийняту 1991 р., не реалізовано, бо ніхто за її виконання не відповідав. Органи, на яких покладено національно - мовне будівництво, функціонують у багатьох країнах світу: Вищий комітет у справах французької мови, Британська рада, Робоча група у справах німецької мови при Міністерстві закордонних справ Німеччини, Комісія у справах офіційної мови при парламенті Індії. Такі органи є також у Польщі, Словаччині, країнах Балтії. Вони контролюють виконання прийнятих у державі законів щодо функціонування мов і накладають штрафні санкції у випадку їх порушення. В Україні такого немає [5, с. 175].

Як показує світова практика, важливим чинником, що впливає на ефективне впровадження державної мови, є стимул (те, що викликає зацікавленість у здійсненні чого - небудь; спонукальна причина до здійснення чогось), тобто усвідомлення необхідності знання мови. Стимулом може стати вимога знання державної мови для влаштування на роботу в державні інституції всіх рівнів, особливо на керівні посади, відмова в ліцензуванні державних та комерційних вищих і середніх спеціальних закладів, де викладання ведеться недержавною мовою, введення складання іспиту з української мови в межах, необхідних для елементарного спілкування, при наданні українського громадянства, як це було зроблено в республіках Прибалтики, де російськомовне населення усвідомило необхідність знати мови цих держав, і мовну проблему дуже швидко було розв'язано.

Якщо прослідкувати логіку подій, до прикладу, з мовними квотами, то ми все ж бачимо пристосування власників FM - радіостанцій та телеканалів до них, а отже, це означає, що можна надати наступні пропозиції щодо вдосконалення мовної ситуації в Україні:

- контролювати дотримання квотування на телебаченні та радіо, а також ввести квоти на друковані та інтернет видання, шляхом рекомендацій власникам цих видань, з подальшими штрафами за невиконання. Але одночасно з цим, потрібно досконально прописати механізм, як визначати до якої мови віднести ту або іншу музикальну композицію (у квітні 2018 р., РАДІО було оштрафовано, за недотримання мовних квот (потрібно 30% україномовного контенту, а у них звучало 29,6%), однак юристи радіокомпанії запевняють, що вони мали пісні діалектом української мови, а її не зарахували до україномовних), щоб не виникало колізій;

- слід унормувати і слідкувати за дотриманням гідного рівня мови у освітній сфері (особливо це стосується дитячих садочків і школи, де вихователі та вчителі ігнорують українську мову, і спілкуються з дітьми більш зручною мовою для них самих);

- проводити заходи щодо популяризації української мови серед різних верств населення, починаючи від культурно - розважальних і закінчуючи психологічно мотиваційними (Всеукраїнський диктант національної єдності, фільми про красу і багатство української мови та про утиски, для тих, на кого не діятимуть перші);

- підтримувати як з боку державного фінансування, так і з боку суспільства український кінематограф, музичне мистецтво, книгодрукування та інші види творчості, що сприяють вкоріненню української мови в Україні [45, с.24].

Формування вдалої мовної політики є досить складним і не безболісним для російськомовних громадян шляхом, однак це ті необхідні заходи, без яких наша рідна мова просто не матиме шансу на конкуренцію з чужими для нас російською та іншими мовами національних меншин.

І хоча багато «мовних експертів» зазначають, що не можна закриватись лише на своїй мові, тому що це може призвести до вакуума або ізоляції країни (типу як в Непалі), наголошують на тому, що нібито тільки бідні країни живуть за принципами підтримання і популяризації своїх культурних надбань, що важливо давати можливості розвитку іншим мовам та інші подібні «демократично - ліберальні» ідеї. Однак, на нашу думку, слід все ж таки турбуватись першочергово про розвиток рідної для більшості населення, державної, у випадку України – української мови. Адже хто, як не самі українці можуть зберігати та розвивати свою мову, хто як не органи державної влади повинні сприяти цьому розвитку, максимально захищаючи саме державну мову, котра як і в більшості держав світу, повинна домінувати? Тільки ми, і ніхто інший.

Головне, не забувати одну просту істину: «Україна починається з тебе»!

Висновки до розділу III

Ситуація з мовою в Україні, яка наявна сьогодні, викликана тим, що одразу-після здобуття незалежності не було вироблено чітких конструктивних стратегій мовної політики, а також дієвих механізмів контролю за виконанням наявних законодавчих актів про мову. Тому питання про реальну українізацію нашого суспільства і далі залишається на порядку денному, навіть й після прийняття Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної», який забезпечує функціонування і впровадження в більшість сфер суспільного життя українську мову. Виокремлення державної мови до окремого закону – це типова європейська практика, яка підкреслює важливість державної мови саме як державного інституту та елемента конституційного ладу. Понад те, як засвідчують політичні події кінця 2013-2015 рр., тільки завдяки розв'язанню цієї проблеми ми позбудемося постколоніального синдрому, який тяжіє над нашою нацією. Цього, на жаль, ніяк не може (чи не хоче) втямити наш політикум, натомість уже давно чудово зрозуміли агресивні північно - східні сусіди, адже ще на початку ХХ ст. один із провідників російського націонал - шовінізму

В.Шульгін заявляв: «Незалежна, але вкрай зросійщена Україна є кращим для нас варіантом, аніж Україна у складі Російської імперії з пануванням на її теренах української мови та культури: це ті чинники, які спроможні призвести до мовного її сходження з орбіти наших інтересів» [13, с.14].

ВИСНОВКИ

Розглянувши низку вітчизняних і закордонних наукових праць, присвячених проблемам мовної політики, доходимо висновку, що мовна політика держави може мати два варіанти розвитку та впливу на національну свідомість громадян. У першому випадку державна мова може бути чинником національної консолідації, що об'єднує навколо себе громадян усієї держави, які різняться за менталітетом та світоглядом. У другому випадку за хибно спланованої системи заходів мовної політики вона може стати фактором політичного ризику та причиною конфліктів різних соціальних груп у державі.

Історія становлення української мови як державної кардинально відрізняє Україну від держав, у яких затверджено кілька офіційних мов. По-перше, українська мова пройшла століття заборон і репресій, що значно послабило її позиції в Україні, тому вона потребує захисту та утвердження в суспільстві. По-друге, Україна — молода держава, і національна спільнота у ній лише формується, а єдина державна мова, як уже було доведено, є найважливішим чинником національної консолідації.

Майже за всі часи історії нашої держави відбувалося примусове викорінення української мови з богослужіння, культури, освіти, побуту. Не визнавався сам факт існування української мови, про неї якщо і йшлося, то як про діалект або польської мови, або російської. Здійснювалась русифікація української мови у всіх доступних для цього сферах.

Мовну політику за часів СРСР можна охарактеризувати як лінгвоцид. З утворенням Радянського Союзу почало відбуватися насильне зросійщення України, яке здійснювалося інтенсивно, планомірно й системно, у незрівнянно ширших масштабах та із застосуванням найжорсткіших методів аж до зумисного знищення мільйонів носіїв української мови, систематичного викорінення української національної еліти та державного втручання у внутрішні мовні закони із метою її деукраїнізації за рахунок позбавлення її самобутності. Особливого удару зазнали мови після схвалення урядом теорії про «злиття

націй» й утворення нової історичної спільності людей – радянського народу, об'єднавчим чинником чого було передбачено єдину мову, звичайно, російську. Українська мова ставала непрестижною. Процес неухильного витіснення української мови з багатьох сфер життєдіяльності та процес зменшення носіїв української мови не зупинило навіть тимчасове надання українській мові статусу державної у 1989 р. і подальше закріплення цього статусу як одного з елементів конституційного ладу країни в Конституції незалежної України.

У реалізації мовної політики за часів незалежності України можна виокремити шість основних етапів у період із 1991 р. дотепер.

Спираючись на європейські практики, державна мовна політика повинна унеможливити перетворення України із суверенної національної держави на денаціоналізований простір.

Державна мовна політика України повинна зосередитись на таких пріоритетних напрямках: приведення мовного законодавства України у відповідність до Конституції України, Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»; створення ефективного державного органу для дотримання мовного законодавства в Україні (з чітко визначеними повноваженнями, механізмом їхньої реалізації та жорсткими санкціями проти порушників); розробка дієвих засобів захисту української мови від актів зовнішньої мовно-культурної експансії (немає значення, зі Сходу, чи із Заходу) та публічної дискредитації української мови; удосконалення регулювання юридичної відповідальності за порушення законодавства щодо використання української мови як державної.

Незважаючи на всі недоліки, Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» є юридичною базою для знищення механізмів зросійщення України: позбавляє статусу другорядної, встановлює домінування української мови у публічній сфері.

Навіть за очевидної ліберальності Закону «Про забезпечення функціонування української мови як державної» він може перетворитися (за умови вдосконалення) на ефективний інструмент українізації нашої держави.

Тому урядова політика повинна бути спрямована на те, щоб різноманітними методами можна було заохотити середньостатистичного українця до розуміння важливості нашої української мови як державної.

В результаті проведеного дослідження були вирішені поставлені задачі і виведені наступні рекомендації:

- було визначено поняття державна мова, яке означає правовий статус мови, вживання якої обов'язкове в офіційних документах та загалом в публічних сферах суспільного життя в державі (законодавство, управління, судочинство, освіта тощо).
- проаналізовано, що протягом тривалого історичного періоду українська мова піддавалась гонінням з боку різних держав, наслідки яких спостерігаємо і дотепер;
- було виявлено, що в Україні все ще присутні явища білінгвізму, лінгвоциду, мовної шизофренії, однак, з кожним з них, за ефективної державної мовної політики, можна впоратись, якщо залучити до вирішення мовних проблем патріотично вмотивованих фахівців;
- побоювання щодо того, що буде супротив від суспільства, звичайно, мають право на існування, однак частка українського суспільства, яка принципово і навідріз відмовляється вивчати і вживати українську мову, становить менш, ніж до 2%, тому потрібно продовжувати впроваджувати мовну політику спрямовану на українізацію;
- стимулом для неукраїномовних громадян вивчати і спілкуватись українською може стати, перш за все – вимога знання української мови при прийнятті на роботу шляхом закріплення такої норми в українському законодавстві. Особливу увагу слід приділяти педагогічним кадрам. Адже вчитель відіграє досить вагомий роль у формуванні особистості;
- підтримувати вітчизняне друковане слово (газети, журнали, книжки) та інтернет – видання шляхом фінансування частини з них за рахунок державних коштів, так і шляхом надання преференцій україномовним ЗМІ та авторам;

- продовжувати діяльність правоохоронних органів, спрямовану на запобігання незаконної видачі паспортів іноземних держав українцям, котрі проживають в прикордонних територіях, нібито на основі того, що вони за походженням є румунами/угорцями/росіянами.

Зрозуміло, що мовна ситуація в Україні ще на даний час проходить трансформаційний етап, яскраво це ілюструє патріотичний підйом громадянського суспільства, котре ще формується з часів Революції Гідності. Україні потрібно провадити мовну політику на засадах україноцентризму, і не допускати втручання іноземних держав у таку делікатну сферу нашої держави як мовна.

Без сумніву, українська мова потрібна для того, щоб у майбутньому почуватися громадянином України. Свого часу видатний український педагог Софія Русова писала, що психологічна вимога для людини і нації одна проста і органічна: щоб усе виховання, усе навчання ґрунтувалося на пошані особи – як особи індивідуальної, так і особи національної. І наголошувала: освіта і виховання мають бути закоріненими в український ґрунт. Саме за таких умов в державі буде посилюватися мотивація вивчення та використання мови та підняття її престижу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аврорин В.А. Двухязычие и школа: Проблемы двухязычия и многоязычия. – М.:Наука, 1972. – с.51-77
2. Алпатов В.М. Языковая политика в современном мире. – Языковое единство и языковое разнообразие в полиэтническом государстве. / Международная конференция (Москва, 14-17 ноября 2018 г.) – с. 24
3. Антошкіна Л.І., Красовська Г.М., Сигеда П.І., Сухомлинов О.М. Соціолінгвістика: Монографія / Л.І. Антошкіна, Г.М. Красовська, П.І. Сигеда, О.М. Сухомлинов. – Донецьк: ТОВ «Юго - Восток, Лтд», 2007. – с.118-120
4. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. Друге, переробл.вид. / Бенедикт Андерсон. – К.: Критика, 2011. – с. 98-99
5. Бестерс - Дільгер Ю. Сучасна мовна політика України та її оцінка європейськими установами / Юліане Бестерс - Дільгер // Мова і суспільство / Юліане Бестерс - Дільгер. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2012. – Вип. 3 – с.174-176
6. Бестерс - Дільгер Ю. Українська мовна політика з 1991 по 2009 рік: погляд ззовні / Юліане Бестерс - Дільгер // Мова і суспільство / Юліане Бестерс - Дільгер. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2010. – Вип.1 – с.90-92
7. Бестерс - Дільгер Ю. Мовна політика та мовна ситуація в Україні. Аналіз і рекомендації / за ред. Ю. Бестера - Дільгер. – К.: Вид. дім «Києво - Могилянська академія», 2008. – с.218
8. Блохтур А. Українська мова за роки незалежності / А. Блохтур – Харків: «Вісник Харківського національного університету», 2019.– вип. 33, –с. 15-21
9. Борінштейн Є.Р., Кавалеров А.А. Особистість: її мовні ціннісні орієнтації: Монографія / Є.Р. Борінштейн, А.А. Кавалеров. – Одеса: Астропринт, 2001. – с.75

10. Боряк І. Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847 – 1914). Збірник документів і матеріалів / К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – с. 6-7, с.117
11. Бутич М.І., Глизь І.І., Франко О.О. Кирило-Мефодієвське товариство. У трьох томах / . М. І. Бутич, І. І. Глизь, О. О. Франко. – К.: Наукова думка, 1990. – Т. I. – с. 309
12. Вайнрайх У. Языковые контакты (состояние и проблемы исследования). – К.: Изд-во БГК им. И.А. Бодунуэна ДЕ Куртенэ , 2000. – с.22-23
13. Василенко В.В. Війна проти української мови: спецоперація для «остаточного вирішення українського питання» / Володимир Василенко // Український тиждень. – 2013. – №23. – с.13-20
14. Вахтин Н.Б., Головкин Е.В. Социоллингвистика и социология языка. / СПб.: Изд. Гуманитарная академия. – 2004 – с. 162-169
15. Герд А.С. Предмет и основные направления прикладной лингвистики // Прикладное языкознание: СПб.: Изд-во С.- Петербург. ун-та – 2015 – с. 5-14.
16. Германова Н.Н. Искусственные языки воображаемых сообществ: проблема национальных языков в западной лингвистике. *Вестник МГЛУ*, 2009, No 557, с. правові 32.
17. Гирич І. Українські інтелектуали і політична окремішність (середина ХІХ – початок ХХ ст.) / І. Гирич. – К.: Укр. письменник, 2014. – с.125-140
18. Гіржов В. Проблеми українців Росії – найбільшої діаспори в світі / В. Гіржов – Тези доповідей Міжнародної наукової конференції, Москва (Російська Федерація) 2016 р. – с. 18-20.
19. Голубенко П. Україна і Росія у світлі культурних взаємин / П. Голубенко. – К.: Дніпро, 1993. – с. 143-163
20. Гордеев Л. Пусть о языке выскажется народ // Донецкий кряж. – 2010. – с.5-6
21. Гринев В.Б., Гугель А.С. Потерянное десятилетие – контуры новейшей политической и экономической истории Украины. – К., 2008. – С. 37.

22. Гришаева Е.Б. Типология языковых политик и языкового планирования в полиэтническом и мультикультурном пространстве (функциональный аспект). — Красноярск, 2007 - с. 52-68
23. Данилевська О. М. Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР / Оксана Данилевська. — К., 2009. — с.120-144
24. Дацюк В. Мовна політика України мовою закону: хронологія подій 2010-2012 років / Віталій Дацюк // Юридична газета. — 2012. — №31-32. — с.26-28
25. Дешериев Ю. Д. Языковая политика //Лингвистический энциклопедический словарь. М., 1990. — с. 616
26. Дзюба І. Сучасна мовна ситуація в Україні / Іван Дзюба // Урядовий кур'єр. — 2010. — 20 квітня (№73). — с.5
27. Добролюбов М. И. Современное обозрение / М. И. Добролюбов // Современник. — 1860. — No 3.
28. Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. — Т. 7. — К.: Наук. думка, 2010. — с.331
29. Євграфова А.О., Ткаченко О.Г. Українська національна ідея як українське духовне начало / А.О. Євграфова, О.Г. Ткаченко // Вісник Сумського державного університету. — Суми: 2018. — Вип. 1. — с.164-169
30. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин [Електронний ресурс] // Страсбург. — 1992. — Режим доступу до ресурсу: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014
31. Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 21, ст 81./ Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>
32. Закон України «Про засади державної мовної політики» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної ради (ВВР), 2013, No 23, с. 218. / Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17>

33. Закон «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 р. [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1989. – № 45. / Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>
34. Закон України «Про національні меншини в Україні» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР) – 1992, №36 . – с.529 / Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>
35. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР), №38-39. – 2017. / Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
36. Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2003, №30. – 2003. / Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/802-IV>
37. Закон України «Про телебачення і радіомовлення» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР) – 1994, № 10 / Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3759-12>
38. Зінченко А. Українозневажання в культурній пам'яті / Арсен Зінченко // Слово Просвіти. – 2017. – 7-13 груд. – с.10-11
39. Історія української літератури.Т.2.–К.:Науковадумка, ст. ред. Редько П.М. 1967. – с. 153
40. Келлет П.: Конфликтный диалог: работа с пластами значений для продуктивных взаимоотношений/ Издательство: Гуманитарный центр, – 2010 с. – 113.
41. Кимлицка У., Грин Ф. Оценка многообразия в странах переходного периода/ СПб. 2004.- с. 21-22
42. Когут З. Російський централізм і українська автономія: Ліквідація гетьманщини, 1760-1830 / З. Когут. – К.: Основа. , 1996 – 317 с. 126
43. Кононець О. Ф. Просвітницький рух в Україні ХІХ – першій половині ХХ ст. / О. Ф. Кононець. – К.: Хрещатик, 2012. – с. 97- 119

44. Конституція України [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР), №30. – 1996. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>
45. Кочерган М.П. Мовна ситуація і мовна політика в Україні / Михайло Кочерган. – Харків: Вид-во «Світогляд», 2019. – №2. – с.18-24
46. Кривицький Ю. В. Мовний фактор правової реформи: теоретичний аспект/ Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ 2018. № 1 (106) – с 51-56
47. Кузнецов С. Н. Языковая политика и языковое планирование. [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <http://genhis.philol.msu.ru/article%20195.shtml>
48. Кузьменко Ю. Історія української мови / Ю. Кузьменко. – К.: Університетське видавництво «Пульсари», 2003. – 124 с.
49. Куліш П. Зазивний лист до української інтелігенції / П. Куліш // Хроніка-2000. – Вип. 78., с. 158-159
50. Куць О. М. Мовна політика в державотворчих процесах України: Монографія / О.М.Куць. — Х.: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. - с. 142-144
51. Кучма Л. Україна – не Росія / Л. Кучма. – М. : Вид. Дім «Время», 2004. – с. 258
52. Лизанчук В.В. Російська інформаційно - психологічна війна проти України: мета і завдання, методи і форми / Василь Васильович Лизанчук. // теле- та радіожурналістика. – 2017. – №16. – с.102-121
53. Магрицька І. Мовна політика «помаранчевої» влади / І. Магрицька.- матеріали науково-практичної конференції / Наукові редактори : проф. Чоп'як В.В., проф. Мальований А. В. – Львів: Друкарня ЛМНУ імені Данила Галицького, 2016. – 471 с. – С. 136- 139.
54. Максимович М. О. К истории малороссийского языка / М. О. Максимович // Собр. соч. – К., 1880. – Т. 3. – с. 183-230

55. Марасюк С. С. Чинник поліетнічності в розбудові сучасної української державності / С. С. Марасюк // Грані: Науково-теоретичний і громадсько-політичний альманах. – 2010 – № 6 (74) – с. 77–80.
56. Марусик Т. Державна мовна політика в Україні останнього десятиліття / Тарас Марусик // Львів: Універсум. – 2015, с. 7
57. Масенко Л. Доба українізації 20-х років ХХ ст. : засади освітньої й культурної політики Миколи Скрипника / Л. Масенко ; М-во освіти і науки України // Дивослово. — 2004. — № 5. — С. 27—30.
58. Масенко Л.Т. Мова і політика. / Л.Т. Масенко. – 1-е вид. – К.: Соняшник, 2012. – с.8
59. Масенко Л. мовна політика в УРСР: історія лінгвоциду. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали.// Київ : вД «Києво-могилянська академія», 2015. С. 5–38.
60. Масенко Л.Т. Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду : Док. і матеріали / [упоряд. Л.Масенко та ін.]. – К.: Вид. дім «Києво - Могилянська академія», 2015. – с 199-200
61. Миллер А. И. Империя Романовых и национализм / А. И. Миллер. – М., 2006. – с. 156
62. Миллер Алексей. Украинский вопрос в Российской империи / Алексей Миллер. – К., 2013. – с. 70-84
63. Мовна ситуація та політика очима інтелектуалів або Quo vadis, мово? [Електронний ресурс] // galinfo. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: https://galinfo.com.ua/articles/quo_vadis_movo_abo_movna_sytuatsiya_ta_polityka_ochyma_intelektualiv_211135.html
64. Нагорна Л.П. Політична мова і мовна політика: діапазон можливостей політичної лінгвістики / Лариса Панасівна Нагорна. – К.: Світогляд, 2005. – 315 с. - 45
65. Нерознак В.П. Языковая реформа (1990-1995). Вестник Российской Академии Наук. т. 66, № 1, 1996, с. 3-8.

66. Ніковський А. Українсько-російський словник / А. Ніковський. — К. : Горно, 1926. — 864 с.
67. Опитування: 60% громадян України вважають рідною мовою українську [Електронний ресурс] // УНІАН. — 2016. — Режим доступу до ресурсу: <https://www.unian.ua/society/1368658-opituvannya-60-gromadyan-ukrajini-vvajayut-ridnoyu-movoyu-ukrajinsku.html>
68. Панасюк Л.В. Білінгвізм: до аналізу категоріального апарату / Л.В. Панасюк // Гілея. Науковий вісник. Збірник наукових праць. / Гол. ред. В.М. Вашкевич. — К.: ВІР УАН, 2010. — Випуск. — с.594-600
69. Панасюк Л.В. До витоків білінгвізму в Україні: освіта в Україні 1944-1989 рр. (історико - політологічний аналіз) / Л.В. Панасюк // Гуманітарні студії: збірник наукових праць. — К.: Видавничо - поліграфічний центр «Київський університет», 2014. — №21. — с.125-131
70. Парфенов О. Досвід діяльності державних, суспільно - політичних організацій Румунії щодо підтримання зв'язків з діаспорою, відстоюванню її інтересів та його врахування в етнополітиці України (на прикладі румунської меншини в Україні) / Етнополітологія в Україні: здобутки, проблеми, перспективи. Матеріали Всеукраїнської науково - практичної конференції. — 27-28 вересня 2003 р. — К.: Світогляд, 2004. — с.172-175
71. Плотницька І.М. Теоретико - методологічні засади аналізу мовної політики в державному управлінні / І.М. Плотницька. // Державне будівництво. — 2007. — №1(1) — с.6
72. Погодин М. П. Записка о древнем языке русском М. П. Погодина (Письмо к И. И. Срезневскому) / М. П. Погодин // Известия. Отделения русского языка и словесности. — Т. V. — Вып. 2. — СПб., 1856. — с. 70 – 92.
73. Попов П.М. Книга і друкарство на Україні/ П. Попов .—К.,1964. — с. 129
74. Попеску И. В. Теоретические основы языковой политики // Киев, Просвіта — 2003

75. Потебня А.А. Мысль и язык. Язык и народность. О национализме / Александр Афанасьевич Потебня. – Харьков : Типография "Мирный труд", 1913. – VII, 225 с.
76. Прибиткова І. Мову нам дано для того, щоб... // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2018. – № 1-2. – с. 239-241
77. Прітченко О. Нація не розвиватиметься без утвердження української мови як державної / Оксана Прітченко, Ігор Шевчук // Газ. по-українськи. – 2017. – с.1- 20
78. Радевич - Винницький Я. Україна: від мови до нації / Ярослав Радевич - Винницький. – Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 2017. – с.195-196
79. Рішення Конституційного Суду України Про втрату чинності Закону України «Про засади державної мовної політики» як такого, що не відповідає Конституції України № 2-р/2018. [Електронний ресурс] // Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18#n55>
80. Руссо Ж.-Ж. Разработка и проведение в жизнь языковой политики // Языковая политика в современном мире. СПб. : Златоуст, 2007. с. 97– 121.
81. Рябчук М. Третьюорядна проблема першорядної ваги... // Сучасність. – 2012. – № 6. – с. 54.
82. Савойська С.В. Мовна політика у сучасній Україні: деструктивні і конструктивні виміри. Монографія / Світлана Василівна Савойська. – Київ: Просвіта, 2015. – с.82-110
83. Савойська С. В. Мовно - політичний сепаратизм як фактор дестабілізації національної єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації: Монографія / С. В Савойська. – К. : ВЦ «Просвіта», 2011. – с 121, с. 243
84. Словарь социологических терминов. Отв. ред. В.Ю. Михальченко. М.: Институт языкознания РАН. ССТ – 2006 – с. 256
85. Семистяга В. Антиукраїнська мовна політика проросійських найманців на тимчасово окупованих теренах Донбасу / Володимир Семистяга // Слово Просвіти. – 2017. – с.3-4

86. Солдатенко В. Ф. Революційні процеси в Україні після повалення самодержавства. Автономісько-федералістський курс Центральної Ради // Політична історія України. XX ст.: У 6 т. (Редкол.: Курас І. Ф. (голова) та інш). – К.: Генеза, 2002 – 2003. – Т. 2: Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917–1920). – с. 21–106.
87. Стеблин-Каменский М. И. Возможно ли планирование языкового развития? // Вопр. языкознания. 1968. № 3. с. 47-56.
88. Тараненко О. О. Мовна ситуація і мовна політика часів «перебудови» і державної незалежності України (кінець 80-х— 90-ті роки) // Українська мова.—Ополе, 1999.—с. 35—66.
89. Тархов С.А. Четвертые сократические чтения по географии. Научные теории и географическая реальность. Сборник докладов. Под ред. В.А. Шупера. М.: Эслан, - 2004 , с. 144-164.
90. Узунов С. Мовна ситуація в Україні: білінгвізм чи диглосія? /С. Узунов . Українське мовознавство. №1(44)/2014 - с. 81-89
91. Указ Президента України «Про концепцію державної мовної політики» [Електронний ресурс] // №161. – 2010. – Режим доступу до ресурсу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/161/2010>
92. Фаріон І. Правопис – корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір / Ірина Фаріон. – Львів: Свідчадо, 2005. – с. 113
93. Хауген Э. Лингвистика и языковое планирование // Новое в лингвистике. — М., 1975. Вып. 7 : Социолингвистика. с. 441—472.
94. ЦДІАК України / Центральный державний історичний архів України -ф.711, оп.3, спр.4213.- арк. 3;33, с. 14
95. Шандра В. Мова як засіб формування національної ідентичності / В. Шандра // Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847-1914): збірник документів і матеріалів. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2013. – с. 7-37.
96. Шаповал Ю. Мовна ситуація в Україні: історія і сучасний стан [Електронний ресурс] / Юрій Шаповал // Меморіал. – 2010. – Режим доступу до ресурсу:

<http://www.memorial.kiev.ua/genocyd-ukrajinciv/duhovnyj-i-kultunyj-genocyd/780-dodatok-do-vidkryтого-lysta-mizhnarodnij-gromadskosti.html>

97. Швейцер А.Д. Социолінгвістика / А.Д. Швейцер // Лінгвістический енциклопедический словарь / ред. В.Н.Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – с.481-482
98. Шевельов Ю.В. Портрети українських мовознавців. – К.: Вид. дім «КМ Академія», 2002. – с. 9, с. 58-84
99. Шевельов Ю. Так нас навчали правильних проізношень / Юрій Шевельов // Вибрані праці: у 2-х книгах. – К.: Вид. дім «Києво – Могилянська академія», 2008. – Кн. 1: Мовознавство. – с. 132
100. Шевчук Ю. Мовна шизофренія / Юрій Шевчук. – Брустури: Дискурс, 2015. – с.33-37
101. Шпорлюк Р. Україна: від імперської периферії до суверенної держави / Р. Шпорлюк // Сучасність. Література, наука, мистецтво, суспільне життя. – 2002. – № 12. – с. 53–65.
102. Шумилов О. Мова, суржик, «язык»: єдність та боротьба протилежностей на межі тисячоліть // Сучасність. – 2000. – № 10. – с. 111.
103. Щербак Надія. Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець XVIII – початок XX століття) / Надія Щербак. – К.: ПЦ «Ризографіка», 2005 – с. 58, с. 221
104. Якимович – Чапран Д. Історія української літературної мови : курс лекцій зі спецкурсу / Дарія Якимович - Чапран ; М-во освіти і науки України, Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів : [б. в.], 2016. – с. 37-38, с. 101-138
105. Beardsmore H. Bilingualism: basic principles / H. Beardsmore – Clevedon: Multilingual Matters, 1986. – p.5
106. Blommaert J. Language planning as a discourse on language and society: The linguistic ideology of a scholarly tradition Language // Problems and Language Planning. 1996. № 20 (3). p. 199-222.

107. Brubaker R. Language, Religion and the Politics. Nations and Nationalism, 2013, vol. 19, no. 1, p. 1-9
108. Carla A. Living Apart in the Same Room: Analysis of the Management of Linguistic Diversity in Bolzano. Ethnopolitics, 2007, vol. 6, no. 2, p. 285-313.
109. Cooper R. Language planning and social change. — Cambridge : Cambridge Univ. Pr., 1989. — p. 45
110. Horowitz D. Ethnic Group in Conflict. Berkley, University of California Press, 1985. 707 p.
111. Kuzio T. Language Policies // Kuzio T. Ukraine: State and Nation Building / Kuzio T. — London ; New York, 1998. — p. 167–197.
112. Lado B. Linguistic Lndscape as a Reflection of the Linguistic and Ideological Conflict in the Valencian Community. International Journal of Multilingualism, 2011, vol. 8, no. 2, p. 135-150
113. Liu A. Standardizing Diversity: the Political Economy of Language Regimes. Philadelphia, University of Pennsylvania Press, 2015. p.8
114. Patten A. Political Theory and Language Policy. Political Theory, 2001, vol. 29, no. 5, p. 287-288
115. Pilipenko V., Kasjanov G. Ukrainan historia. Helsinki: Gummerus. — 1997 p. 231
116. Robinson D. Language Policy and Planning // ERIC Digest. Clearinghouse on Languages and Linguistics. — Washington DC, 1988.
117. Williams C. Perfidious Hope: The Legislative Turn. Regional and Federal Studies, 2013, vol. 23, no. 1, p. 101-119
118. Weinstein B. The Civic Tongue: Political Consequences of Language Choises. — New York: Longman, 1983.- p. 37